

# szombat

1997. május

A Magyar Zsidó  
Kulturális Egyesület  
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer

## Szerkesztőbizottság:

Kardos G. György  
Itamár János-Keszt  
Lichtmann Tamás  
Szabolcsi Miklós  
Székely Gábor  
Turán Tamás

## Főszerkesztő:

Szántó T. Gábor

A megjelenést támogatják:  
Nemzeti Kulturális Alap,  
Európai Kereskedelmi  
Bank Rt.

A héber és jiddis szavak  
átírása a szerzők felfogását  
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,  
NH Rt., a Kiadói  
Lapterjesztő  
Kereskedelmi Kft  
és a Sziget Rehabilitációs  
Kisszövetkezet  
Izraeli képviselő:  
Pirsum Chen  
43 King George St.  
Jerusalem  
Tel.: 972-2-6222121

A kéziratok szerkesztése  
lezárt:

1997. április 17-én.

Szerkesztőség  
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.  
Bálint Zsidó Közösségi Ház,  
234-es és 235-ös szoba.  
1365 Budapest, Pf. 66

Telefon:

111-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 111-6665

Szerkesztőségi órák

és hirdetésfelvétel:

csütörtökönként

16 és 17 óra között.

Előfizethető

a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP

11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Készült Rózsa Gábor  
nyomdájában

Tervezés

és nyomdai előkészítés:

Corrigenda Bt.

# T A R T A L O M

3 Nyílt levél az Olvasóhoz

4 Pelle János: Az identitás útvesztői

7 Az oktatásról egymás közt – A zsidó iskolákban nincs meg  
a zsidó nevelés minimuma

9 UJS-konferencia – Hogyan működik a „Közös Működés”?

10 Kis iskola, nagy konyha

11 Napló – Benedek István Gábor: Zsidók, ávósok és más mai kérdések

13 Szabó Vera: A jiddis élt, a jiddis él, a jiddis élni fog

15 Zachary Baker: Jiddis könyvkiadás ma

## Summary

This issue of the *Szombat* can easily turn out to be the last but one – states our editorial. Three Hungarian foundations, supporting our periodical until now, have suddenly stopped funding the *Szombat*, and this has put us in a very difficult situation. They probably thought, that the recently established Hungarian Jewish Heritage Foundation will solve our problems. However our magazine, highly critical towards the Hungarian Jewish establishment cannot be certain of the support of this very same establishment which dominates the board of the foundation.

In his diary **István Gábor Benedek** reflects on the problem of Jews, who – as high-ranking officers or employees of the communist regime – committed heavy crimes against innocent people. The author proposes that the Jewish community should find an adequate interpretation of this problem.

An active participation in human rights

and (recently) minority rights movements is a good old way to substitute the Jewish identity, states **János Pelle** in his contribution to the debate on assimilation-dissimilation. However, we should move beyond this response to the Jewish question by strengthening our Jewish knowledge and consciousness.

The Yiddish language, once the medium of a highly developed secular culture is turning into the communicational means of a deeply religious community which is rather insensitive to the outside world. This is the conclusion of the second part of our Yiddish supplement (edited by **Vera Szabó**), in which we try to describe – by citing data on the publishing of Yiddish books – in which areas the Yiddish has remained a still living vehicle of communication.

In his short report **Péter Kertész** expresses his doubts about the promises of the official Jewish Community concerning the building of the new Jewish School.

# Olvasóink írják

## Egy, a „második zsidók” közül

Amikor véletlenül (!) kezembe került a *Szombat* néhány példánya, eldöntöttem: előfizetője, rendszeres olvasója leszek a lapnak. Ennek immár két éve, és az a profi-olvasói véleményem, hogy a lap a hazai folyóiratok között feltétlen „dobogós” minősítést érdemel. Ez első sorban annak a következetes, korrekt szerkesztési szemléletnek köszönhető, amelyik lehetőséget nyújt arra, hogy a közöltek alapján az olvasó önálló – ha nem is teljesen befolyásolásmentes (egyáltalán van ilyen?!) következtetésre jusson, vagy legalábbis készítenetést kapjon a felnőtt emberhez méltó együttgondolkodásra.

Ez utóbbi vezetett el odáig, hogy ne csak megfogalmazzam, de el is juttassam az alábbiakat.

A „Szombat”, általam ismert számai-

## Fizessen elő Ön is!

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat*-előfizetését 1997-re!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet – belföldre 1650 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással) –, nem érinti az esetleges évközi áremelés.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a *Szombatot*.

Címünk: Szombat szerkesztősége  
1065 Budapest, Révay u. 16.

— levágandó —

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat című folyóiratát 1997-re, 1650 Ft-ért. Az előfizetési díjat az önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név: .....

Cím: .....

.....

ban jó néhány olyan írást olvastam, amelyek új információt, irodalmi élményt nyújtottak, vagy bepillantást engedtek a nemzetközi és hazai zsidó közösségeknek, azok vezetésének – ha nem is mindig rokonszenves – kulisszatitkaiba. Kiemelkedően színvonalasak a mellékelt közreadott, gyakran szélsőséges álláspontokat is tükröző összehallgatások.

Az utóbbi számokban – a Kertész Péter által hol gyengébben, hol célratoróen vezetett eszmecsere során felmerült vélemények napokig foglalkoztattak. A márciusi szám pedig oly annyira megérintett, hogy leültem a képzeletbeli széderasztalhoz, mert a felmerült gondolatot a legszélesebb társadalmi vonatkozásban „kulcskérdésnek” tartom, amit azonban a beszélgetőtársak nem tudtak, nem mertek végigvinni! Így aztán nem juthattak el konstruktív javaslat megfogalmazásáig.

Anélkül, hogy „feltalálnám a meleg vizet”, hátha a „kályha, ahonnan indulok” kivezetet az „ördögi körből”, amiért „vészharangot kongattak”...

Kezdem azzal, hogy az eszmecsere résztvevői „fordítva ülnek a lovon” (hiába, mi zsidók nem vagyunk lovas nép), azaz felcserélik a célt és az eszközt. No ha igaz, hogy sok gond a pénzühiányból adódik, de nem az az egyedüli cél, hogy minél több embert vonjunk be „önadózóként a zsidóság életébe”, Persze az anyagiakra is szükség van ahhoz, hogy a „két” (reform- és nem reform-) zsidóság egymásra találva olyan közösséget alkosson, amelyik a zsidó kultúra megsemmisülésének megakadályozása érdekében zsidóságfenntartó szerepet vállal. Ez pedig aligha egyenlő azzal az adóval, amiért „a kilében mindenki a markát tartja”.

A célhoz vezető másik (a pénznél is fontosabb) eszköz a kerekasztalnál ülők által említett „karizmatikus személy(ek)ből álló vezetés”. Elhangzott – egyebek között – „a második zsidósághoz tartozók közül mindegyiknek megvan a maga szempontja, motíválhatósága”.

Felbuzdulva az olvasottakon össze tudtam írni közel félszáz olyan személyt, akik – magamhoz hasonlóan – motíválhatók arra, hogy a közösen megfogalmazott cél – a zsidóságfenntartás – érdekében, nem hivatalos minőségben, világosan megfogalmazott feltételekkel közreműködést vállaljanak.

Pálos Miklós

## Csak szavalunk vagy teszünk is?

A magyar zsidóság legnagyobb civil szervezetének, a Munkaszolgálatosok Országos Egyesületének Elnöksége, közgyűlési határozatának szellemében január elején a következő levelet intézte a magyarországi zsidó szervezetek és a NÜB vezetőihez.

„Kedves Barátunk!

A MUSZOE legutóbb megtartott Közgyűlése elfogadta az új elnökség javaslatát a zsidó szervezetekkel kialakítandó együttműködésről. Ennek értelmében javaslatot teszünk Nektek egy közös konzultatív tanács felállítására. A tanácsban minden zsidó szervezet képviseltetné magát 2-3 fővel. Részint rendszeresen (2-3 havonta?), részint ad hoc üléseire. Üléseink tárgya minden, a magyar zsidóságot érintő kérdés lehet, az antiszemitizmus elleni közös fellépéstől az ún. zsidó kárpótlásig. Így elkeverhető lenne az pl., hogy egy törvény előkészítésére ahány szervezet, annyi (nem egyeztetett) vélemény alakuljon ki. Elképzelésünk szerint rotációban (fél-félévi időtartamra) ábécésorrendben adnák a szervezetek a tanács elnökét, aki összehívja az üléseket, és levezeti. A tanács természetesen nem hozna semmiféle kötelező határozatot, csak ajánlásokat, és a szervezeteken múlik, végrehajjták-e. Kérjük, hogy javaslatunkkal kapcsolatos véleményeiteket közöljétek velünk.

Budapest, 1997. január 6.

Szívélyes üdvözléssel:

Török Sándor elnök;  
Dr. Örley Pál elnök”

Azóta (e cikk datálásáig, 1997. március 16.) két és fél hónap telt el. Úgy látszik, ez az idő vagy kevésnek bizonyult e szervezetek számára (kivéve a MAZSIHISZ-t, melynek elnöke dr. Feldmájer Péter, válaszolt a MUSZOE levelére), vagy pedig olyan jelentéktelennek találják a MUSZOE üzenetében felvetett problémáikat, hogy nem tartják fontosnak a közös állásfoglalást a levélben felvetett kérdésekben.

## Helyesbítés

Lapunk múlt havi számában a 3. oldalon az 1100 éves együttélés című cikkben II. József király neve helyett I. József jelent meg.

# Nyílt levél az Olvasóhoz

**T**isztelt Olvasó!  
Mint bizonyára észrevette, lapunk a korábbiakhoz képest megfogyatkozott terjedelemben, az eddig megszo-  
kott 48 oldal helyett mindössze 16 oldalon jelent meg,  
s ez a terjedelem áll rendelkezésünkre a jövő hónapban, ren-  
des nyári szünetünk előtti utolsó számunk esetében is.

A *Szombat* sorsa szeptembertől bizonytalan.

Előfizetőinkhez fordulunk elsőként, megértésüket és türel-  
müket kérve, további bizalmukban reménykedve. Rajtunk kí-  
vül álló, mondhatni politikai okok játszanak közre abban, hogy  
a várt olvasnivaló egyhamada érkezik csak meg címükre.

Három olyan forrásból nem kaptunk idén támogatást – a  
Soros Alapítvány folyóirat-támogatási programja, a Magyaror-  
szági Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány és a  
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztá-  
lya utasította vissza egyidejűleg pályázatunkat –, mely közül  
az első kettő immár öt éve részesítette bizalmában folyóira-  
tunkat, utóbbi két esztendeje.

1996-ban e három szervezet 3,5 millió forinttal járult  
hozzá költségeinkhez, mely összeg rendkívül szűkös mű-  
ködésünk feltételei mellett kiadásainknak közel a felét je-  
lentette.

Három fő támogatónk egyidejű kihátrálása a *Szombat* éle-  
téből, álláspontunk szerint korántsem véletlenül esik egybe  
a *Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány* létrejöttével.  
Korábban nem kezelte kizáró okként  
sem a Kisebbségi Főosztály, sem a  
Közalapítvány azt az egyébként valós  
tényt, hogy a zsidóság nem taxált ki-  
sebbség, és a Soros Alapítvány egyik  
kurátora sem érvelt úgy, mint most  
egy egyébként zsidó származású  
döntnök, aki azt mondta (természetesen nem hivatalos mi-  
nőségében), hogy mivel a *Szombat* közösségi lap, „Tartsák el  
azt a gazdag zsidók”.

Az állami adminisztráció pénz- és energiatakarékossági  
okokból nem tud (és talán nem is akar) szembesülni azzal a  
ténnyel, hogy a zsidó közösség egy része Magyarországon  
nem nemzetiségi, nem is vallási alapon kívánja megélni sa-  
ját mivoltát, ám jelen van, létezik, s bár csupán egyedi kategó-  
riába sorolható, hasonlóképpen más magyarországi társa-  
dalmi-kulturális csoportokhoz, működése nem csupán jelké-  
pes gesztusok formájában vár támogatást. Megjegyzendő: mi  
magunk is elégedetten nyugtáznánk, ha karakteresebben  
identifikálná magát a magyar-zsidóság.

Szerkesztőségünk évek óta kísérletezik azzal, hogy a kö-  
zösség életében jelen lévők módosabb rétege felé fordulva  
szerezzen támogatókat. Az a benyomás alakult ki bennünk,  
hogy a jelenkori polgárosodás folyamata során az első nem-  
zedékben még nem vált természetes rendszerré az adomá-

nyozás szokása, mint volt az valaha, évtizedekkel ezelőtt.  
Azért is lenne megnyugtató e tradíció felelevenedésének je-  
leit észlelni, mert így a szervezetek, intézmények, lapok több  
lábra állhatnak, működésük, autonómiájuk olyan garanci-  
ákat kapna, mellyel pillanatnyilag nem rendelkeznek.

A magunk részéről egyetértünk azzal az állásponttal, hogy  
az olvasóknak, a hirdetőknél s a közösség belső erőforrása-  
inak kell fenntartania a lapot, csak hogy ehhez még több ol-  
vasó, még több hirdető és jóval több felelős gondolkodású,  
adakozni kész, tehetős polgár szükségeltetik.

Expanzióra lenne szükség, hogy minél szélesebb körben  
véljenek ismertté a különféle zsidó szervezetek és orgánu-  
mok, hogy a magyarországi zsidóság alig tíz százalékánál jó-  
val nagyobb hatóköre legyen működésüknek; kialakulhasson  
végre az a szellemi és anyagi piac, mely a jövő előfeltétele.

A *Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány* létrejötte bi-  
zonyos esélyt kínál e folyamat megindításához, mely önma-  
gában természetesen szintén nem cél, hanem eszköz a jelen-  
leg szűk, gyakran belterjes zsidó társadalom kiszélesítésé-  
hez. Amennyiben az újonnan létrejövő szervezet nem csu-  
pán a magyar államtól kiharcolt (s a jövőben mind a magyar  
államtól, mind Németországtól vagy a svájci bankoktól kihar-  
colandó) jóvátétel elosztórendszere lesz, de helyzeténél fog-  
va megkísérli, hogy a kárpótoltakat, s rajtuk keresztül gyer-  
mekeiket és unokáikat integrálja a zsidó közösségi életbe, il-  
letve a kommunikációs csatorna szerepét is megkísérelje be-  
tölteni, hozzájárulhat ahhoz a magyar-zsidó reneszánszhoz,  
mely egyelőre inkább csupán a nyugati sajtó hasábjain zajlik,  
mint a valóságban. Meg kell kísérlelni ráébreszteni a szerve-  
zett zsidó élettől magukat távol tartókat, hogy ők is felelős-  
séget viselnek a közösségért, miként a közösség „kemény  
magja”, a rendkívül sok hiányossággal küszködő, létező zsi-  
dó intézmény- és szervezetrendszer felmutatott valamit az ál-

tala viselt felelősségből az elmúlt  
években folytatott jóvátételi küzde-  
lemben.

Akad, aki azt mondja, ez az elkép-  
zelés, az eltávolodottak visszamar-  
kozásának reménye hiábavaló, mindez  
a realitástól elrugaskodott álom.

---

## A *Szombat* sorsa szeptembertől bizonytalan

---

Mi azt állítjuk: esély, lehetőség.

A *Szombat* sem cél, hanem eszköz, a magyarországi zsi-  
dó társadalom újjászülésének, közéleti tisztaságának, sa-  
ját kultúrája és önismerete bővülésének egyik eszköze.  
Azon vagyunk, hogy e munkát folytatni tudjunk. Ez a levél az  
Olvasóhoz szól, hogy a maga eszközeivel, kapcsolataival já-  
ruljon hozzá megkezdett munkánk folytatásához. Akárhon-  
nan kapjunk is támogatást, ezután is a tényeket tisztelve, a  
zsidóság létkérdéseire és saját közösségünk problémái-  
hoz nyíltan és kritikusan közelítve, hittel írjuk és szerkeszt-  
jük tovább a lapot.

A *Szombat* jövője nemcsak azon múlik, vajon idén sikerül-  
e pótolni a kieső szponzorok juttatásait. A *Szombat* sorsa is  
ahhoz a kívánatos szemléletmódváltáshoz kötődik, ami  
valódi újjászületést eredményezhetne; ahhoz a változáshoz,  
mely passzív fogyasztóból a zsidó közösség életének aktív  
résztvevőjévé avatná a pillanatnyilag belső szétszórtásban  
élő magyarországi zsidóságot.

PELLE JÁNOS

# Az identitás útvesztői

**K**elet-Európa népei a kommunizmus összeomlása után súlyosbodó identitásválsággal küszködnek, miközben a polgári demokrácia és a piacgazdaság értékeit immár nemcsak nyugati filozófusok és esztéták, de tőzsdéspecialisták is kétségbe vonják. „A szellem iránytűje” szédülten pörög, s a népek előtt álló lehetséges alternatívák megfogalmazására – ahogy a 18. század vége, Herder színre lépése óta folyamatosan történik – a zsidóság múltja és jövője körüli viták adnak alkalmat. A kelet-európai zsidó diaszpóra sorsa körül kiváltképpen ütköznek a nézetek a térség azon országaiban is, ahol már nem maradt jelentékeny számú zsidó kisebbség. Magyarországon pedig, ahol a különböző kritériumok alapján zsidónak tekinthetők nem elhanyagolható arányban vannak jelen a kultúrában, a témáról szóló diskurzus úgy neurotizálódott, hogy közben valósággal „parttalanná vált”, a megnyilatkozások áradatával lassanként Dunát lehet rekeszteni.

„Zsidóznak” a különböző hazai napies hetilapok hasábjain, valamint a folyóiratokban, a rádióban és a televízió képernyőjén (különösen, ha ide számítjuk az Izraelről és a kárpótlásról szóló tudósításokat is). Érthető, hogy nemcsak az „értelmiségi laikusok”, de a témával hivatásszerűen foglalkozók is belefáradtak az önismétlő, új momentumokat a legkritikább esetekben tartalmazó vélemények nyomon követésébe. A gordiuszi csomó jellegű „zsidó kérdés-komplexumot” sikerül „agyonbeszelnünk”, miközben alapvető kérdések maradnak homályban. Először is, az esetek többségében nem világos, hogy a résztvevők milyen jogcímen szólalnak meg a vitákban. Másodsorban: az álláspontok távolról sem egyértelműek, gyakran összemosódnak, s a teljes asszimilációtól a radikális disszimiláci-

óig, a vallási, politikai és kulturális identitásválasztás számtalan módozatát foglalják magukban. Harmadszor pedig nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az identitás különböző felfogásai a jelenlegi gazdasági válság viszonyai között eltérő eséllyel kerülnek nyilvánosságra: vitathatatlan, hogy egyesek „támogatottnak” számítanak (ami kifejezésre jut megfogalmazóik egzisztenciájában, a nekik nyújtott ösztöndíjakban és az orgánumaiknak folyósított támogatásokban), mások viszont „tűrtnek” (ami finansziális tekintetben manapság akár „tiltottnak” is nevezhető).

Az elmúlt hónapok sajtóvitáit áttekintve világossá válik, hogy a *Szombat*-nak nincs monopóliuma a téma megvitatására, de igazolva látszik az is, amit **Kende Péter** állapít meg találóan a *Kritika* 1997. februári számában: „a modern Magyarország története talán nem ok nélkül forog immár másfél évszázada az úgynevezett zsidókérdés körül”.

Elvi alapon előrebocsáthatjuk: senkit nem korlátozhatunk abban, hogy állást foglaljon a zsidósággal kapcsolatos kérdésekben. De ha leszámítjuk is a szélsőséges antiszemitékat, még mindig tömérdek politikai és egyéb irányzat hívei fejthetik ki nyíltan vagy burkoltan, a felfogásukhoz kapcsolódó véleményüket a zsidó identitásról. Így volt ez egyébként 1944 előtt, majd utána is, s e polémiák – lásd a ma is divatos „esztétikai köntösben” zajló, több mint fél évszázados „népies-urbánus” ízlésvitát – során a politikai és művészi elkötelezettség a világi zsidó identitás szerves részévé vált. Amikor tehát a *Szombat*-ban **Kartal Zsuzsa** a baloldali értékekhez, az igazságtalanság elleni harchoz, illetve a szolidaritáshoz kötötte a saját zsidóságát, valójában a századfordulótól kezdve jól ismert gondolati pályán haladt. Magyarországon (és bizonyos mértékig egész Európában) a baloldali

és a liberális mozgalmak és pártok a közéleti aktivitásra fogékony zsidók „gyűjtőhelyei” voltak. **Jászi Oszkár** vagy **Mónus Illés** bizonyos tekintetben ugyanúgy politikává „szublimáltak” a származásukat, mint **Leon Blum** vagy **Bruno Kreisky**. Mindebből azonban távolról sem következik, hogy a zsidó identitás tartalma kimerülhet a modernizáció ideológiáját megtestesítő liberális vagy szocialista eszmék hangoztatásában. (Az emberiség egyetemes érdekeire hivatkozó politika, melyet legszuggesztívebb formában a kommunizmus testesített meg, ugyanúgy „identitáspótló” jellegű volt, mint ahogy szimbolikus értelemben ma is az a kereszténység felvétele.) Nyilvánvaló, hogy a legutóbbi vitát elindító **Novák Attila** ellenvetései e hasábjakon megalapozottak voltak – más kérdés, hogy Magyarországon, ahol a korszerű jobboldal és konzervativizmus még csak most formálódik, hosszabb idő kell ahhoz, hogy a zsidók felülemelkedjenek hagyományos politikai beidegződéseiken.

**Kende Péter** nézetei, melyeket **Karáczy Viktor** is képvisel történeti-szociológiai munkáiban, határozott rokonságot mutatnak **Kartal Zsuzsa** és **Szalai Pál** felfogásával. Az előbbi szerzők azonban képesek rá, hogy árnyaltan közelítsék meg tárgyuikat. **Kende** például, a „zsidó progresszió” apológiája mellett tesz néhány elhatároló megjegyzést is: „A huszadik század folyamán ugyanis több mint egyszer a zsidóság ellen fordult az, ami az alapját képező stratégiában eleve problematikus volt: mármint egy olyan társadalmi átalakulás – vagy éppen politikai forradalom – erőltetése, amely messze meghaladta a társadalom konzervatív többsége által elfogadhatót.” Végző soron azonban **Kende Péter** a zsidóság = modernizáció alapképletből indul ki, családi örökségének, a *Huszdik Század* folyóirat tiszteletre méltó hagyományának megfelelően. A régi-új világ, a hazai kapitalizmus ebben a kontextusban már „zsidó világ”. Újjászületésével, illetve létrehozásával – legalábbis a modernitást mindenestül meghaladni kívánó esztéta, **Szilágyi Ákos** így látta 1990-ben – „a zsidóság különleges hivatása is megszűnt Magyarországon”.

A politikai jellegű, „helyettesítő” identitásvállalás egyik előnye, hogy

nyitva hagyhatja az amúgy teljességgel megválaszolhatatlan kérdést, hogy „ki a zsidó?“, mint ahogy azt a problémát is meg lehet kerülni általa, hogy az, aki ezt az álláspontot váltja, a zsidóság mint kollektívum részének vallja-e magát, vagy kívül áll rajta. Vonzása érthetően nagy volt az asszimilációban előrehaladt, s a holocaust által többségben elpusztított magyar zsidóságra. Értelmiségi leszármazottaik körében mindig szép számmal akadtak olyanok, akik származásukból, világnézetükből és vallási orientációjukból „egyéni” (valójában tipikusnak nevezhető) „urbánus” szintézist gyúrtak össze. Ami a humán értelmiséget, különösen a kulcspozícióban lévő „alapítványi elitet” illeti, nem is igen találunk a soraiban zsidó származású, egyszersmind a zsidó valláshoz is kötődő, politikailag kevésbé elkötelezett zsidókat, annál több a zsidó származású keresztény liberális, a zsidó identitású keresztény szabadelvű, a zsidó ateista szocialista stb. Mindazonáltal ezek a „kevert” identitású intellektüellek – miközben sokan közülük a zsidók Istenhez fűződő kapcsolatát, a „nagy narratívát” megmosolyogtató partikularizmusnak tartják – magától értőden igényt tartanak arra, hogy a zsidóságról annak nevében nyilatkozzanak, s a közvéleményt orientálják. Ezekre az értelmiségiekre az a jellemző, hogy őket csak politikai ellenfeleik tekintik zsidónak, ők pedig a támadásokra válaszul „vállalják a zsidóságot”. Gesztusaiknak, melyek már a rendszerváltás előtt is, azóta pedig végképp kockázatmentesek, csak kevés közülük van az identitáshoz, hiszen az illetők valójában csak vállalják felmenőiket – ennek az ellenkezője, a körömszakadtáig való nyilvános és értelmetlen tagadás lenne a meglepő.

Amennyiben azonban nem tekintjük üdvöztetőnek azt a homályos formulát, hogy „az antiszemitáknak zsidó vagyok” (amit ma bárki elmondhat, s szerencsére különösebb bátorság sem kell hozzá), mégis, hogyan vélekedjünk a magyar-zsidó identitás jövőjéről? Ami engem illet, mindenképpen a pozitív tartalommal rendelkező, egyedi diaszpóra-identitás mellett voksolok, anélkül, hogy elfogadnám a „posztmodern multikulturalizmust”, s azt, hogy a magyar zsidóság a hazai „nemzetisé-

gi folklor” díszpéldányaként keresse boldogulását.

Mielőtt azonban részletesen kifejténem – meglehet, ismét csak vitát gerjesztő – nézeteimet a magyar-zsidó identitás lehetőségeiről, hadd szóljak néhány szót a mifelénk tagadhatatlan zsidó stichhel rendelkező „multikulturális pluralizmusról”, mely az utóbbi időben láthatóan háttérbe szorította a „politikai pótidentitás” modernnek nyilvánított kultuszát, s jó adag esztétikai szószsal leöntve kitüntetett helyet élvez a zsidó ügyekről folytatott hazai diskurzusban. A felfogás lényege, hogy az etnicitás, az etnikai hovatartozás szimbolikus megjelenítése köré szervezi, s ezáltal „mikronarratívá” fokozza le a zsidó identitást. Ez a posztmodern teória azonban a „nagy narratívától” – való-

zúl többen élnek együtt ma is párizsi és New York-i színeseikkel vagy akár homoszexuálisokkal. Megmondom őszintén, számalom ébredt bennem, arról olvasva, hogy egy itthon maradt „veterán” szülő nyilvánosan kifejezte azt az óhaját, hogy ha nem szálltak volna el fölötté az évek, még maga is részt venne az etnokulturális pluralizmus eszméjének a szexuális gyakorlatba való átültetésében.

Érdeemes néhány szót szólni a negatív tartalmú zsidó identitás posztmodern interpretációjáról, melyről **Braun Róbert** *Holocaust, elbeszélés, történelem* című, nemrég megjelent könyvében olvashatunk. **Erős Ferenc** felfogását, mely a „mikronarráció”, illetve a holocaust trauma feldolgozása felől közelíti meg a zsidóságot, **Braun Róbert**

---

*az identitás különböző felfogásai  
a jelenlegi gazdasági válság  
viszonyai között eltérő eséllyel  
kerülnek nyilvánosságra:  
vitathatatlan, hogy egyesek  
„támogatottnak” számítanak (...)  
mások viszont „tűrtnek” (ami  
financiális tekintetben manapság  
akár „tiltottnak” is nevezhető).*

---

jában az egyetemességtől, azaz Isten-től – fosztja meg a zsidóságot, egyszerű mássággá, partikularitássá fokozva le azt. „A társadalmi elismertetését kereső »különbözőség« pozitív megfogalmazásban »multikulturalizmus« – írja **Erős Ferenc**, aki ugyanebben a *Kritika*-számban értekezik a zsidó identitás kutatásáról.

Tény viszont, hogy a multikulturalizmus, mely összefonódott a nyolcvanas évek ellenzéki szubkultúrájával, újabb, s rendkívül vonzó identitáspótlékként szolgált. A minden kisebbség, Magyarországon főként a romák iránt fogékony polgárjogi aktivistákat, nemcsak az egyre kevésbé mumusnak bizonyuló rendőrök, de később politikai ellenfeleik is olykor már reflexszerűen lezsidózták, anélkül, hogy ők vállalták volna a „bélyegét”. Az ultraliberalizmus és a totális permisszió légkörében felnőtt, s a „sokféleségbe asszimilálódott” magyar zsidók fiai és lányai kö-

partalanná tágítja, s ezzel valójában a „negatív identitást” is feloldja. A **Richard Rorty** és **Arthur Danto** ironikus és relativizáló történelemfilozófiáját hazai talajba átültető szerző azt sugallja, hogy a szenvedéstörténet csak fikcióként létezik, s a legmegdöbbentőbb leírások és tanúságtételek is legföljebb esztétikai produkcióként foghatók fel. Márpedig – s ezt **Gadamertől**, az irodalmi hermeneutika mesterétől tudjuk – az esztétikai élmény messzemenően egvedi, a kortól és a befogatótól függ, vagyis zsidó identitásról még negatív értelemben (lásd: „a zsidó mint a szenvedés metaforája”) sem érdemes beszélni.

Befejezésül röviden jelzem, milyen perspektíváját látom a magyar-zsidó identitásnak, melyet nemcsak egyforma távolságban képelek el az etnocentrizmustól és az etnokulturális pluralizmustól, de más dimenzióba is helyezek. Először is, abból kell kiindulnunk: a kettős – a mi esetünkben: a magyar-zsidó – identitás rendkívüli érték, aminek megőrzésére csak a diaszpórában nyílik lehetőség. Látnivaló, bármilyen tiszteletre méltó is a „cionista opció”, Izraelben a magyar kultúrával rendelkezők fiai és lányai körében már hat az „olvasztótégely” effektus, izraeliekké, s csakis azokká válnak. Ma-

gyarok, egyszersmind zsidók csak itt lehetünk, persze csak akkor, ha ezt a kezet sikerül valódi tartalommal megtöltenünk, s nem pusztán elméleti kategóriának tekintjük identitásunkat. Rögtön le kell szögeznünk azt is, hogy az egyenrangú magyar-zsidó identításkomponensek közül az utóbbi szorul erősítésre. Nekünk nem kétségbevonhatatlan magyar identitásunkat kell fejlesztenünk (azzal rendelkezünk, hiszen állampolgárságunk, iskolázottságunk, egész kultúránk magyar), hanem a zsidót.

Figyelemre méltó, hogy a *Szombat* márciusi számában **Ungvári Tamás** a jól ismert politikai érvelés mellett az esztétikai megközelítéssel\* is él az asszimiláció védelmében.

A politikai érvelés lényege: sem az idő (ebben az évszázadban semmiképp, de a következőben sem), sem a rendszer (ha diktatúra, azért, ha demokrácia, azért) nem alkalmas a zsidó identitás lényeges kérdéseiről szóló diskurzusra, mely „csak a szélsőjobboldal malmára hajtja a vizet”. Ami pedig az esztétikát illeti, **Ungvári** a meghaladottnak tartott „visszatükrözés-elméletből” indul

ki, amikor egy közösségre vonatkozó következtetéseket szűr le szubjektív víziókat megjelenítő, csak önmagukban értelmezhető művészi szövegekből. Mellesleg **Ungvári** nemcsak azt hagyja homályban, hogy az asszimiláció melyik fajtája mellé áll, de azt is, hogy az 1944 előtti, az azutáni, esetleg a rendszerváltást követően még mindig érvényesülő tendenciát (melyet leginkább „az identitást vissza nem veszünk!” jelszóval jellemezhetünk) veszi-e védelmébe.

Ezen a ponton persze feltehetik a kérdést: mégis, melyik identitásunkat tartjuk magasabb rendűnek, autentikusnak a kettő közül? Veszedelmes, bárgyún alattomos dilemma, hasonló ahhoz, mint amikor a kisgyereket választás elé állítják, hogy az anyját vagy az apját szereti-e jobban. Mindazonáltal mégsem hárihatjuk el teljesen, főként azért nem, mert erős kísértést tesz meg. A kettős identitás fenntartása rendkívüli pszichikai erőfeszítést igényel, s akkora terhet jelent, melytől

a „totális asszimiláció” (ami már azonos a származástudat feladásával is) megszabadíthat.

Nem tartozom azok közé, akik a magyar zsidóság történeti tényének tekinthető asszimilációját, mely a század elején már szinte teljes volt, s amit később az életben maradás természetes igénye táplált, elítéli. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy a tömeges nyelvi, és kulturális, majd a vallási és politikai asszimiláció kollektív értékek tömeges pusztulásával járt együtt, s ha zsidóknak valljuk magunkat, nem lehet más feladatunk, minthogy ezeknek legalább egy részét megpróbáljuk újjáteremteni. Ez nemhogy veszteséget, csak nyereséget jelenthet a magyarságnak, hiszen úgy gazdagíthatja egy sajátos, időtlen idők óta jelen lévő színnel, hogy ugyanakkor az egyetemességhez kapcsolja. Meggyőződésem egyébként, hogy diaszpóra-zsidó identitásból Istent

---

*a multikulturalizmus, mely  
összefonódott a nyolcvanas  
évek ellenzéki szubkultúrájával,  
újabb, s rendkívül vonzó  
identitáspótlékként szolgált.*

---

sehogyan sem lehet kikapcsolni, és az nemhogy a keresztény vallások bármelyikére való áttéréssel, de az ateizmussal sem fér össze. A korai felvilágosodás gondolkozója, **Fontenelle** állítja, hogy „elképzeltető egy ateistákból álló erkölcsös közösség, de annak tagjai csak filozófusok lehetnek”. Az ateista zsidó is legfőbb filozófus illetve esztéta lehet (nota bene: van is nálunk, s világszerte jó néhány ebből a speciusból), aki azonban ezt az absztrakt identitást nemigen adhatja át a gyermekeinek.

A pozitív zsidó identitás vállalásához mindenekelőtt a félelmet kell legyőznünk, mely a „totális asszimiláció” táptalaja. Apáink nemzedékében tömredék volt a nevet változtatott, a kitért, sőt a buzgó kereszténnyé vált zsidó, aki utóbb, amennyiben életben maradt, az elszenvedett traumák reakciójaként és jól (mások szerint: rosszul) felfogott érdekből hithű kommunista lett. Ők legfőbb szilánkokat, morzsákat adhattak át nekünk a zsidó identi-

tásból, ami nekik gyermekkorukban még az „ölkbe hullott”. Nekünk tudatos erőfeszítéseket kell tennünk, többek között az iskolázatás s a hagyományok megtartása terén is, hogy a gyermekeink visszatáljanak őseink szellemi örökségéhez: ezek közül az alija, az Izraelbe való visszatelepülés az egyik s nálunk eddig csak a zsidók kisebbsége által követett út. Ahhoz, hogy magunkat Magyarországon a nyugat-európai zsidókhöz hasonlóan teljes értékű polgárnak tekintsük, nem kell „világi szerzetessé” válnunk, viszont meg kell ismernünk, és magunkénak kell tekintelnünk Izraelt, és a zsidó valláshoz sem viszonyulhatunk úgy, hogy „egy kultusz a sok közül”.

Pontosan tudom, hogy ezek a mégoly körültekintően megfogalmazott követelmények elfogadhatatlannak tűnnek az asszimiláció kopott lepléhez ragaszkodó „zsidó származású honfitársaink” számára. Azzal is tisztában vagyok, hogy ma nemcsak antiszemita, de „fundamentalista zsidó” hirbe is könnyen keveredhet valaki Magyarországon, s akkor – különösen az utóbbi esetben – megnézheti magát. Mégis úgy gondolom: az vállalja fel elsősorban a részvételt a zsidó identitásról szóló, végeláthatatlan és kimerítő diskurzusban, aki származásának ma már különösebb vakmerőséget nem igénylő beismerésén túl a zsidóság pozitív tartalmával is képes azonosulni.

\* Ez az olykor komikusnak, máskor cinikusnak ható „esztétikai hozzáállás” jelentkezett az egyetlen érdemnek szánt bírálatban is, mely eddig a nem zsidó sajtóban napvilágot látott az összes hazai és külföldi alapítvány támogatását nélkülözve megjelent *Az utolsó vérvádak* című történelmi szociográfiáról. *Kertész Ákos a Kritika* 1996. decemberi számában rokonszenve és érintettsége kinyilvánításával egyidejűleg a szépirodalom, a regény – különben teljesen tisztázatlan – ismérveit, főként a cselekmény egységes ívét és a katarzist kéri rajta számon, holott ha valamit, művészi produkciót semmiképp sem állt szándékomban nyújtani a nagyérdeműnek. Egyszerűen új, dokumentum-értékű forrásokat próbáltam feltárni, s megalapozott tömegpszichológiai következtetésekre kívántam jutni a 20. századi keresztény-zsidó viszony kelet-európai alakulásáról, nem törődve azzal, hogy miként reagálnak erre a magyarországi asszimiláció legendáin csüngő, az elfojtásoktól neutralizált, liberális értelmiségiek.

## AZ OKTATÁSRÓL EGYMÁS KÖZT

# A zsidó iskolákban nincs meg a zsidó nevelés minimuma

*Kéthavonta a zsidóság dolgairól beszélgetünk a Szombat hasábjain. Mintha csak egy széder-asztalt ülnénk körül: a nagykőrösi születésű Feldmajer Sándor (F.S.), a balatonfüredi Olti Ferenc (O.F.), az egri Székely Gábor (Sz.G.), és a karcagi Kertész Péter (K.P.). Az olvasóra bízunk, döntse el, ki az okos, a gonosz, az együgyű és aki még kérdezni sem tud.*

**K.P.:** 1993 elején megjelent a *Nép-szabadságban* Bächer Iván tollából egy cikk, az volt a címe: *Zsidók, mondjatok le Radnótiról*. Mármost a gimnáziumról. Az írás lényege az volt, hogy amúgy is zsidók járnak ide, kvázi a miénk ez az iskola akkor is, ha hivatalosan nem zsidó gimnáziumnak hívják. S akkoriban még úgymond nem akartunk lemondani róla. Engem mélységesen felháborított ez a nyilvános felszólítás, és nemcsak azért, mert elsőbe még az Abonyiba jártam, hanem, ha lehet, még inkább azért, mert legjobb tudomásom szerint Magyarország egyetlen oktatási intézményében sem tartják számon, hogy a tanulók közül ki milyen felekezethez tartozik.

**Sz.G.:** Ezzel a témával akkoriban főpolgármester-helyettesként foglalkoztam, mert többen felkerestek, még fővárosi képviselők is, akiknek odajárt a gyerekük, és ugyanezzel a szöveggel jöttek. Ez azért volt rendkívül furcsa, mert abban az időben volt a fővárosnál egy hasonló ügy a Sütő utcai iskola átadásával kapcsolatban. Ez az isko-

la képviselt az általános iskolák között olyan klasszist, mint a Radnóti a középiskolák sorában. Rendkívül jó minőségű, liberális iskola volt. Gond nélkül átadták a református vagy az evangélikus egyháznak, majd az iskolát kitelepítették a VIII. kerületbe, a főváros segített ebben. Ezért nem is értettem, hogy a zsidók ezt a bizonyos önkorlátozást, hogy mondjanak le a Radnótiról, miért vették ennyire komolyan. Engem is megkerestek, hogy próbáljak nyomást gyakorolni a hitközségre, a főváros álljon az ügy mögé, s adjon telket a létesítendő zsidó gimnáziumnak. Nagyon sokan meg azt akarták elérni, főleg a zsidók, hogy a Radnótit ne adjuk vissza, mert ebből antiszemitizmus lesz, és ezt a nagyon jó liberális iskolát ne verjük szét.

**O.F.:** Nekem más szempontjaim voltak ezzel kapcsolatban. Az ügye nem kétséges, hogy a Radnóti iskola, bárhol is van, egyfajta jogfolytonosságot képvisel. A véleményem az volt, amit próbáltam képviselni, hogy ha a Radnóti ott marad a helyén, a szellemiségével, a héber felirattal a homlokzatán, akkor egy kicsit mindig zsidó iskola marad. Ezért nem álltam amellé, hogy mindenáron kérjük vissza – ha módunk van ennek eredményeképpen egy korszerű iskolát létrehozni valahol másutt. Ennek két oka volt. Az egyik eszmei, amit már említettem, hogy ha a Radnóti marad, akkor a zsidó szellemiség mindig átjárja a falakat meg a tanári kart is. Másrészt amennyiben megcsináljuk az idézőjelbe tett „rendes” zsidó iskolát, akkor az oktatási intézményeink száma eggyel növekszik. Emellett volt egy nagyon praktikus ok is, ami miatt nem nagyon támogattam az egykori zsidó gimnázium épületének a mindenáron való visszaszerzését – feltéve, hogy megkapjuk a lehetőséget egy új iskola építésére –, hogy hatszázmillió forintba kerüljön a felújítása.

**K.P.:** És ezt nem lehetett volna összegrúndolni?

**O.F.:** Azt hallottam mindig a hitközségben, hogy a zsidó gimnázium baráti köre Amerikában minden költséget magára vállal. De amikor a helyzet egy icipicit élesedett, tehát nem arról volt szó, hogy már a miénk a régi iskola, hanem el kellett volna köteleznie magát egy icipicit is, bárkinek – nem hatszáz, hanem ötmillió forintra –, mondjuk a tervezést illetően, akkor ezekről az ígervényekről kiderült, hogy igazából inkább az álmok kategóriájába tartoznak. Ezáltal tipikusan az a helyzet állt volna elő – amennyiben ragaszkodunk hozzá, hogy megkapjuk a régi iskola épületét –, hogy pénz híján nem nagyon tudunk mihez kezdeni vele.

**K.P.:** Hogyan lehetséges az, hogy az ország egyik legjobb gimnáziuma, a Radnóti ma is működik ezek között a falak között, egy zsidó gimnázium pedig ab start életképtelen lett volna ott?

**F.S.:** ...Én annyit érzékeltem mindeből, hogy a velem egykorú barátaim és ismerőseim, akik a gyerekeiket járatták a Radnótiba, könyörögve kértek, hogy amennyire módomban áll, segítsek abban, hogy a Radnóti megmaradhasson ott. A hatvanon felüli izraeli és külföldi rokonaim meg azért támadtak rám, hogy intézzem el, hogy végre zsidó gimnázium legyen az egykori zsidó gimnázium, s szűnjön meg Radnótinak lenni.

**K.P.:** Ki döntötte el végül, hogy ne így legyen? Mert a hazai öreg diákokkal csak jóváhagyatták ezt a döntést.

**Sz.G.:** Az Abonyi utcába annak idején nagyon sok zsidó gyerek járt, és hála a jó Istennek, a legtöbbjük életben is maradt. Mert pesti zsidók voltak, és viszonylag sokan túléltek a háborút. Meg hát a háború után is volt egy korosztály, amelyik odajárt. Ennek ellenére az a legnagyobb baj, hogy egy fillért nem lehetett összeszedni az alma mater rendbehozatalára. Tudom, hogy Lau-

dert megpróbálták rávenni, hogy a Lauder-iskola menjen oda, újítsák fel az épületet, amelyben a két iskola elfér volna. Az egészben az a szomorú, hogy mennyire nem lehet semmiféle zsidó értékre, így iskolákra sem, magyar magánpénzből a rávalót összeszedni. De egy óvodára, egy Talmud Tórára sem hajlandók a hitsorsosaink pénzt áldozni.

**K.P.:** Lauder úr miért nem volt hajlandó az említett szimbiózisra?

**Sz.G.:** Mert abból a pénzből, ami az Abonyi utcai épület rendbehozatalára kellett volna fordítani, fel lehetett építeni egy modern, új iskolát. És most van egy saját iskolája.



**K.P.:** Feltétlenül indokolt pluralizálódnia a zsidó oktatásnak, amikor, mondhatni, még gyerekcipőben jár?

**O.F.:** Tulajdonképpen ez a kérdés lényege. Én meglehetősen pragmatikus voltam '89-90-ben, amikor konstatáltuk, hogy Lauder úr és Reichman úr egyaránt érdekelt és hajlandó a zsidó oktatásügybe beszállni. Az volt a félelmem, hogy akkor még elég sok probléma jelentkezett az egyetlen működő Anna Frank Gimnázium hallgatói létszámával, s el nem tudtam képzelni, hogyha két új iskola megnyílik, mind a három iskola életképes lesz. Próbáltam ezt a két irányzatot összehozni, hogyha már mindenképp megvan az elszántság, akkor csináljunk egy iskolát, közösen finanszírozva. Akkor nem értettem, hogy ez miért nem tud létrejönni, pedig financiálisan logikus volt. Ma már látom, hogy nem jöhetett létre, mert már az eddigi beszélgetéseink során is érintettük azt, hogy a zsidóság mint gyűjtő kifejezés alatt egymástól vallásilag nagyon markánsan különböző irányzatok értendők, amelyeknek a köznapi életbeli kisugárzása kihat a szellemiségre. A mai magyar zsidó oktatásügy, amely immár tíz intézményből áll, teljesen leképezi ezt a sokszínűséget. Több mint ezerháromszáz gyerek illetve fiatal jár zsidó oktatási intézménybe – a különféle óvodáktól a három iskolán és rabbiképzőn át a Yahalom szabadegyetemig. Ugyanakkor

ez a rendszer több mint kétszáz pedagógusnak ad kenyeret.

A hároméves kemény harc eredményeként sikerült elérni, hogy a MAZSIHISZ és a BZSH közösen felállít egy oktatási bizottságot, amely kimondottan szakértőkből áll, s oktatási kérdésekben ez a bizottság megkerülhetetlen lesz. Másrészt azt is sikerült elérni, hogy a hitközség apparátusában létrejön egy oktatási osztály. Tehát a temetők, a szociális, a gazdasági, a szertartási ügyek mellett lesz hivatali apparátusa az oktatásügynek is. Ez hatalmas eredmény, volt egy nyilvános pályázat, hatan jelentkeztek, s egy **Orbán Ferenc** nevű pedagógusra esett az előljáróság választása, akinek hangsúlyosan nem az oktatás szakmai irányítása, hanem a menedzselés szervezése lesz a feladata.

**K.P.:** Visszakanyarodnék a beszélgetés elejére, a „Zsidók, mondatok le a Radnóti-ról” felszólításra: nem azt sugalmazta ez, hogy valójában – anélkül, hogy nevesítenénk – több zsidó gimnázium van a fővárosban? Gondolok itt olyan elit gimnáziumokra, ahová a zsidó gyerekek többsége ma is jár.



**Sz.G.:** Az a kérdés, hogy mit nevezünk zsidó iskolának. Mert az Olti Feri által említett tíz, úgymond zsidó iskola közül nem mindegyik tesz eleget ennek a követelménynek. Azok a zsidó oktatási intézmények, ahová a gyerekek nem zsidó identitással, nem zsidó tudással, nem templomba járási készséggel járnak, tehát hogy tudjanak imádkozni valamilyen szinten, nem feltétlenül zsidó iskolák. Az a baj, hogy ezekből a zsidó intézményekből úgy keverednek ki a gyerekek, hogy még a készségre sem tesznek szert. Voltam a hitközség XIV. kerületi óvodájában, amely alapvetően cionista jellegű intézmény, amivel nincs baj, csak éppen kifejezték belőle az európai zsidóságot, vagyis az imádkozást meg a vallást. A Lauder iskolának is az egyik alapvető hiányossága az, hogy ott a vallásoktatás részben vagy egészen hiányzik. Az Anna Frankal is vannak ilyen jellegű problémák.

Az ortodox iskolának az volna a lényege, hogy egy fiú úgy kerüljön ki onnan 12-13 év múlva, hogy legalább a lejtőlást alapfokon ismerje, ugyanakkor helyenként az imádkozás alapjaival is gond van. Márpedig, ha az 1300 gyerek közül csak minden tizedik templomba is jár, nemcsak zsidó iskolába, akkor 100-150 gyerek tudna valamelyest eligazodni a zsidó vallásban. Ha viszont összeszámoljuk, hogy valójában hány gyerek jár templomba, beleértve azokat is, akiket nem zsidó iskolába írtak be, akkor ennek még a fele se jönne össze.

**K.P.:** Mi ebben a meglepő? Olti úr éppen az imént szögezte le, hogy a jelenlegi zsidó iskolarendszer leképezi a magyarországi zsidóság vallási állapotát.

**O.F.:** A magyarországi zsidóság szellemi irányzatait mondtam. Az állapotát, hála Istennek, nem képezi le, mert ha így lenne, akkor bizony a hallgatói összetétel nem csak tehetséges gyerekekből állna. Amit Székely feszeget, az tapasztalatom szerint oktatás-módszertani kérdés, s borzasztóan fontos. Tudniillik nincsenek meg azok a professzionálisok, vagy nem találják meg őket az iskolák, amelyekben e tekintetben hallatlan nagy tanszabadság van. És éppen ez a nagy baj, hogy végül is az oktató határozza meg, hogy mit tanít, és maga a tanmenet nincs kellően szabályozva. Ez nem kis mértékben a 40 év következménye, hogy igazából professzionális vallás tanár alig van. A Wesselényi utcai iskolában az egyik érettségiző osztály főnöke elmondta, hogy a gyerekek kiszámolták, több mint nyolcvan tanár tanította őket a négy év alatt. Ugyanebben a kényszerhelyzetben van mindegyik iskola, hogy pénzért sem kap professzionális vallásoktatót. Most, hogy a Pedagógiumban kezdenek végezni a diákok, a helyzet jobb lesz. Csak közben eltelt öt-hat év, ami elég sok renomé-romlást okozott a zsidó iskoláknak.

**F.S.:** Ugyanakkor képzeljétek el a piarista gimnáziumot, ahol nem kötelező misére járni. A Wesselényibe járt évekig a lányom, részt vettem a kuratóriumban, s nem sikerült kiharcolni, hogy ebben a vallásos iskolában a gyerekek minden reggel 15 percet imádkozzanak. Végül is arról beszélünk, hogy a



zsidó iskolákban nem lehetett elérni, hogy a zsidó oktatás minimuma meglegyen. Mert abban azt hiszem, egyetértünk, hogy ha egy gyerek úgy szocializálódik és nő fel, hogy minden reggel imádkozik, akkor valami megmarad benne, legalább annyi, mint bennünk, hogy péntek este elmenjen a templomba. Az alapprobléma az, hogy a kiterjedt magyarországi zsidó oktatásban sok mindent el lehetett érni, csak ezt nem. Olyan abszurd helyzet állt elő, hogy a zsidó iskolákban a gyerekek, egy-két kivétellel, mint például az Olti-gyerekek, nem kapnak zsidó vallásos nevelést.

**O.F.:** A mieink is csak azért tudnak imádkozni, mert elküldtük őket külföldre tanulni.

**F.S.:** Ugyanakkor ismerünk számos gyereket, aki egyáltalán nem tud imádkozni. Sajnos nem kivétel ez alól a Pedagógium néhány hallgatója sem, akik képtelenek az aktív imádkozásra.



**Sz.G.:** Ezt akartam én is mondani. Ismerek végzős hallgatót a Pedagógiumban, aki nálam sokkal rosszabb szinten imádkozik. Pedig hát én igazán nem vagyok egy profi vallásgyakorló zsidó. Eközben a már többször említett tíz zsidó jellegű oktatási intézmény hallgatóinak kétharmad és kilencven százalék közötti hányada úgy tud végezni, hogy nem volt zsinagógában.

**F.S.:** 1990-ben jelent meg az a rendelet, amely lehetővé tette az általános és középiskolákban a vallásoktatást. A katolikus, a református egyház, amennyire erejükből tellett, élt is a lehetőséggel. Ezt a zsidó hitközség elmulasztotta. S csak most történt az első lépés a mulasztás pótlására.

**O.F.:** De három év harcomba került! Mint oktatási szakelőjáró, összeállítottam egy munkatervet, s két év kínlás után rájöttem, hogy csak akkor lehet megcsinálni, ha van hozzá egy professzionális apparátus. A harc eredménye, hogy már van egy emberünk, s remélem, lesz három, sőt öt is. A megoldásra váró feladatok egyike a nem zsidó intézményekbe járó gyerekek vallásoktatásának a megszervezése. Megítélésem szerint legalább nyolcezer olyan gyerek van ma Magyarországon, aki zsidó származású, és semmilyen módon nem érintett zsidó ügyben. Ha közülük csak egy százalékot be tudunk hozni az első évben a vallásoktatásba...

**Olti Ferencné** (kivételesen): Hogy tudod behozni őket, ha egyszer nincs, aki oktassa őket?

**O.F.:** De most már egyre inkább van. Nyolcvan emberrel el tudunk indítani egy vallásoktatást, persze nyilván nem kihelyezve az iskolákba. A zsidó közösség felé a zsidó iskolák-



nak egyszerűen nincs „közönségkapcsolatuk”, nincs egy brosúra, amelyben benne lenne, hogy már tíz különböző oktatási intézményünk van. Akiknek nincs annyi kapcsolatuk a zsidósággal, mint nekünk, ezt nem tudják, mert nincs egy aktualizált kiadvány, ami alapján a szülők eligazodhatnak, hogy milyen oktatási lehetőségek vannak. Hogy az iskolákról megjelenjenek információk akár a zsidó sajtóban, akár a nem zsidó sajtóban; hogy a zsidóságot jó értelemben eladjuk a nem zsidó közvéleménynek az oktatás-ügyben: hogy a történelemtanároknak legyen egy módszertani segédletük, amit mi adunk ki, hogy ha akarnak, szívük van hozzá – nem zsidó iskolákról beszélek –, akkor ha spanyol Izabelláról tanulnak a gyerekek, meg lehessen említeni, hogy zajlott akkortájt egy nem akármilyen zsidóüldözés, amiért ötszáz év után hivatalosan elnézést kért a spanyol állam. Mindez rajtunk is múlik. Hogy a holocaustról ne csak negyed oldal legyen a történelemtankönyvben, kevesebb, mint arról, hogy a **Jány Gusztáv** háborús bűnös volt-e, vagy nem. Annyi teendő van, hogy a fejünket nem győzzük kapkodni, ha komolyan akarjuk csinálni. Nekem elég sok keserűségem van abban, hogy ezeket a nézeteket az előjáró kollégáim és sokszor a rabbikar leghatározottabb ellenkezésével szemben kellett kiharcolni, és még ma sem biztos, hogy ami elindult, az sikeres lesz, mert el lehet szabotálni a dolgot.

## UJS-KONFERENCIA

# Hogyan működik a „Közös Működés”?

**I**dén április 11-től 13-ig került megrendezésre Csillebércen a *Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete* (közismertebb nevén: a UJS) I. országos konferenciája, „Közös Működés, avagy a Zsidó Ifjúság

Összetartása” címmel. A rendezvényen közel száz középiskolás- és egyetemistakorú fiatal vett részt az ország több városából. Ugyanis a résztvevőknek majdnem fele vidékről jött (mily ritka ez zsidó rendezvényeken...!), és a kon-

ferencia lehetőséget adott a UJS frissen megalakult pécsi és szegedi tagszervezetének is a bemutatkozásra.

A program a szórakozást (diszkók, koncertek...) vegyítette az ismeretszerzéssel (előadások, workshopok). A rendezvény felvonultatta a zsidó kultúra széles spektrumának sok árnyalatát: az izraeli vendégek előadásait követően a századforduló asszimiláns gondolkodóiról hallhattak, másnap pedig a jiddis kultúrával ismerkedhettek meg a résztvevők. Néhány órával a péntek esti diszkó előtt kedd estét tartottak ugyanabban a teremben. Volt „internet”, „táncház”, „Holocaust” és „Vámos Miklós” is.

Valamint – a rendezők adatai szerint – 400 „bulizó” a péntek esti ingyenes programon.

A szervezők komoly erőfeszítései ellenére jó néhány „baki”, kellemetlenség csúszott a hétvége programjába (időbeli csúszások, hiányos információáramlás,...), de az egyetemista, kevés rendezvényszervezői tapasztalattal rendelkező, viszont annál lelkesebb társaság jó szándékát – azt hiszem – egyik „kárvallott” sem vonta kétségbe. Az utolsó éjszaka során megszületett a konferencia kiadványa, a *Córesz* (a UJS lapjának) különszáma, melybe a cikkeket a résztvevők írták előző nap.

És miért írom mindezt le, azon túl, hogy kétségkívül az idei év egyik legje-

lentősebb hazai zsidó ifjúsági rendezvényéről van szó? Több olyan apró jelenséget véltem felfedezni, melyek jövőbeni tendenciák csiráinak tekinthetők – remélhetőleg. A programok összeállításánál sikerült elkerülni az izraeli, éppúgy, mint a vallási témák túlsúlyát, bemutatva egyéb alternatívák létjogosultságát is. (E generáció legnagyobb része a zsidóságból legfeljebb a cionizmust és az ortodoxiát ismeri, ill. ezekről van némi tapasztalata.) Az ún. „4-es barakk” is akár történelmi jelentőségre tehet szert: itt gyűlt össze a résztvevők azon 20-25%-a, akik – a lehetőséggel élve – kóser étkezést kértek, és itt jöttek össze azok, akik szombat este kíváncsiak voltak a hávdálára. Ez a társaság, melyhez

hasonlót korábban fiatalokból még nem láttam, jelentheti szimbolikusan a jövő hagyományörző, de nem ortodox zsidóságának magvát.

És a legfontosabb: ez valószínűleg az (egyik) első, ilyen nagy szabású zsidó ifjúsági rendezvény, melyet nem „felülről” jött segítséggel valósítottak meg. „Alulról” jött a kezdeményezés, és a rendezőknek kellett megküzdniük a szervezési feladatokkal éppúgy, mint a hazai és külföldi anyagi források felkutatásával. Igen, amint az többször is elhangzott a három nap alatt, „megszűnt a külföldi dolláros”, és a magyar zsidó ifjúsági életnek is önálló lábakra kell állnia.

**b. t.**

## Kis iskola, nagy konyha

(Tudósítónktól)

A Zsidó Gimnázium Baráti Társasága (ZSBT) 1997. április 6-án megtartott tisztújító közgyűlésének résztvevői abban a megítélésben részesülhettek, hogy megtekinthették a Hitközség Laky Adolf utca 38–40. szám alatti ingatlanán jövő szeptemberre elkészülő általános iskola és gimnázium beruházásának terveit. Részletes magyarázattal a bonyolítást az alig két héttel korábban elnyert *Kreatív 2000 Kft.* mérnöke, valamint tulajdonosa, **Erdős Mihály** szolgált. Utóbbiról jó néhányunknak az volt a benyomása, mintha a BZSH apparátusát erősítené, függetlenül attól, hogy az intézmény csúcsszinten – **Korn, Zoltai** – képviseltette magát. Az ügyvezető igazgató – aki fontosnak tartotta közölni az öreg diákokkal, hogy anno ő is zsidó gimnazista volt, jóllehet az alma mater egyetlen tablóján sincs feltüntetve – kérdésre válaszolva elmondta, hogy a pályázatokat szakemberek bírálták el. Azt azonban nem cáfolta, hogy a döntést végső soron laikusok, többségében hitközségi tisztviselők – köztük ő – hozták meg.

Érdemi tájékoztatást a majd kétórás vita során nem hallhattunk. Valójában még arra sem kaptunk egyértelmű választ, hogy hány tanuló befogadására lesz alkalmas az új Anna Frank iskola.

Zoltai úr ötszáz tanulóval beszélt, aminek nem kis mértékben látszik ellentmondani az, hogy a tervek tanúsága szerint mindössze 12 tanulócsoporthelyezésére lesz lehetőség. Vagyis maximum háromszáz nebuló járhat majd egyidejűleg a négyszintes épületbe, amely egyebekben számos vonatkozásban valóban megfelel a XXI. század igényeinek.

A legkonokabb „hírzárlat” a beruházás várható költségeit firtató megnyilvánulásokkal szemben nyilvánult meg. Többen azt szerették volna megtudni, hogy a költségvetés által biztosított *1,6 milliárd forintból* esetlegesen megmaradó összegnek mi lesz a további sorsa. Ha ugyanis – így a kételkedők – az elkészülő iskola fillérre ennyibe kerül, az esetben a büdzsé nem volt elég gálans a zsidósággal szemben, s a Hitközség rákényszerült arra, hogy feláldozza a saját telkét. Ha viszont a beruházás lebonyolítható egymilliárd forintból, akkor jelentős megtakarítás jelentkezik. Miután az aligha valószínű, hogy a Laky Adolf utcai telek értéke meghaladná a félmilliárdot.

Fokozta a dilemmát, hogy az ismertett tervek alapján – a Páva utcai konyhát kiváltandó – az épület földszintjén nyer elhelyezést egy 2500 adagos kóser konyha. Miközben az iskolának ötödennyi tanulója sem lesz. Ezért indo-

kolt a kérdés: lehet-e az iskola építésére szánt pénzből a főváros egészére kiterjedő szociális étkeztetést biztosító konyhát létesíteni?

Választ erre sem kaptak a jelenlévők, nem véletlenül jegyezte meg az 1968-ban érettségizett **Lakatos Krisztina**, hogy tulajdonképpen semmi értelme nem volt az egész polémiának, hiszen a ZSBT kész helyzet elé lett állítva. Olyannyira, hogy az érintettek több, a beruházás gazdaságosságát elősegítő felajánlást is elengedtek a fülük mellett.

Az érdektelenségbe fulladt közgyűlés végén – akorra már Korn és Zoltai messze jártak – megtörtént a tisztújítás. Ennek érdekessége, hogy a szavazás – holott a szavazélon fel voltak tüntetve – nem terjedhetett ki a tiszteletbeli elnökök (**dr. Tauber László, Zoltai Gusztáv**), valamint az elnökség (**prof. Pach Zsigmond Pál, prof. Heller Ágnes, dr. Nyitrai Vera, dr. Schneitzer József, Gergely Ágnes, Helfer Anikó**) tagjaira. Elnök továbbra is **prof. Gál Dezső** maradt. Főtitkári megbízást az ugyancsak 68-ban maturált **Damjanovics Gábor** kapott, a titkárság tagjai pedig az ugyancsak fiatal **Kerekes Béla, Keszler Gábor, Lakatos Krisztina** és **Pasqualini Éva** lettek. Valamint hivatalból **dr. Berend Ivánné**, az Anna Frank igazgatója, és **Vágó György**, az iskolaszék elnöke.

BENEDEK ISTVÁN GÁBOR

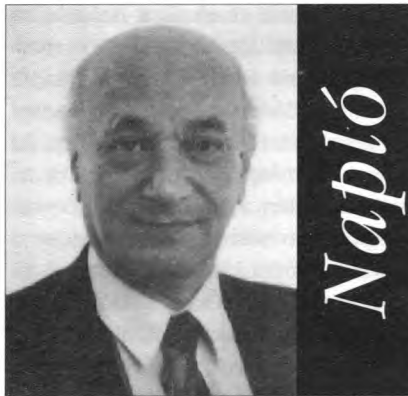
# Zsidók, ávósok és más mai kérdések

**A** Magyarországi Holocaust Em-lékalapítvány arra kért: szóljak egy előadáson az 1944-es cionista ellenállásról. **Vámos György** kollégámmal ugyanis 1988–1989-ben riportkönyvet írtunk „*Tépd le a sárga csillagot*” címmel, amelyben közreadtuk a Sómér Hácáir tucatnál több harcosának visszaemlékezését.

Igaz, a kötet, túl a tényeken, még ha ad abszurdum is, felmutat bizonyos időszerűséget. Választ ad arra: mit kell tenniük vészhelyzetben a zsidóknak. Hogyan kell „önszerveződniük”, miként mentse nek öregeket, nőket, gyerekeket, egészen odáig, hogyan alakítsanak ellenállási brigádokat. Ha ugyanis valaki arra gondol, amit az egyik (szónoki túlzásairól ismert) jobboldali pártpolitikus mondott nemrég, hogy őszinte máris polgárháborús a hangulat Magyarországon, továbbá ha ezt a fenyegető kijelentést összevetjük mondjuk a MIÉP áprilisi millitáns gyűlésének légkörével, és figyelünk az ott meghirdetett hatalomátvételi programra, jóllehet a tér hemzsegett a törvényt védő rendőröktől, a szorongást, a félelmet a zsigereiben hordozó zsidó emberben mégiscsak felmerül a gondolat: hátha egyszer jól hasznosíthatók a Sómérok régi tudása, bátorsága. És ez már önmagában is megnyugtató...

Mindazonáltal az előadás témájától elálltam. Nem vagyok történész, tehát a múlt összefüggéseit hitelesen aligha elemezhetem, s nem vagyok politológus, hogy a napi politikai jelenségekből elfogadható következtetéseket vonjak le. Újságíróként, íróként inkább olyasmiről szólok, amit riportszerűen mutathatok be. Így választottam tehát a „*Zsidó magatartásformák 1945-től napjainkig*” című fölszólalást.

Úgy vélem, a tárgy taglalásához elegendő volt végigélni az említett periódust, megfordulni a különféle zsidó körökben, majd meghúzni az egyes időszakok határait. Így máris kész a tipológia, s megvizs-



gálható: mit tettek a holocaustot túlélte rétegek közösségi és egyéni fönmaradásukért, milyen választ adtak a hirtelen rájuk zúduló politikai-társadalmi kihívásokra.

Végső megállapításon: körülbelül éppen most, csak mostanában ért véget a holocaust. Egészen máig tart, tartott az a periódus, amikor jószerével egyetlen feladat állt az ember előtt: túlélni. Amikor két kérdés: „Mi több? A zsidóság vagy az élet” – avagy „Az élet több-e, mint a zsidóság?”, csak torz válaszok születhettek. Az Auschwitzból, a munkaszolgálatból hazakeveredettek mindent láttak a pokolból. És tudták: a mai falat kenyér a holnapi élet. A halálgyárból való megmenekülés minden más zsidó emléktől, zsidó élménytől különbözött. A középkor megannyi hősi máglyahalála („a zsidóság több, mint az élet”), a vállalás mártíruma a holocaustban értelmét veszíti. Marad az egyéni megoldás, praktika a túlélésért.

Azok, akik a sorsukat más kontinenseken, más népekhez, elsősorban Izraelben a zsidó néphez kötötték, kiléptek a magyarországi post-holocaust kör problémavilágából. Akik itt maradtak, folytatták egyéni küzdelmüket a létért.

Magától értődik, e küzdelemnek is megvannak a hősei. Például a szombattartó szervezetek alapítói. Vajon miért nem írt senki monográfiát erről a csodálatos képződményről? Áll a hajótörött magyar zsidóság a sztálinizmus tengerének közepén egy parányi szigeten, és szinte

reménytelenül kitüzi sábesz megőrzésének zászlaját. Gyönyörű, megható.

És máris itt vannak a pártba, a hatalomba igyekvő zsidók. Micsoda lelkesedéssel vetették magukat – először, mint antifasiszták, aztán mint csinovnyikok – a politikába?! És minél kevésbé voltak tehetségesek, annál hangosabbak lettek. Velük pedig megjelenik a zsidó funkcionárius alakja. És ott van maga a **Rákosi**-jelenség. Rákosi, aki hatalma csúcán mindent megkaphat, ami szem szájnak ingere, kivéve, hogy kiiktassa életéből a zsidó szülőket. Pedig mennyire vágyott erre! Aztán máris az ávó következik, amiről rögtön külön szólok. De közbevetőleg meg kell említeni az asszimiláción belül a vegyesházasságok és a „feles” gyerekek máig és a jövőbe nyúló problematikáját. És minden kisebb és nagyobb témánk háteréből előtűnnek a zsidó közelet vékonyodó, de azért elsohasem tűnő hajszálerei. És ki írja meg (sürgetőleg: mikor?) a hitközség történetét? Pontosabban kettős történetét? A láthatót és az eldugottat? Hogy milyen áron lehetett fenntartani a szeretetkórházat (miként kerültek – és kik által – a Joint narancsai **Farkas Mihály** asztalára, és gyógyszerküldeményei a pártkórházba), az árvaházat, a gimnáziumot és a rabbiszemináriumot? Bámi történt is, azt hiszem, a majdani monográfusnak azért mégsem a bünt és az érdemet kell mérlegelnie, hanem a tényeket felsorakoztatnia. És leírnem: a gátlástalan hatalom csak a magáivásúakkal érintkezett. Akin megérezték a megvesztegethetetlenség, a beszervezhetetlenség szagát, azt vagy ejtették, vagy lecsukták.

Tehát roppant színes témánkban a palette. A holocaustot túlélte zsidó – ilyen az ember természete – ezemi praktikával próbálta fenntartani magát. „Az élet fontosabb, mint a zsidóság.” Folytatódott a láger-szindróma. S hogy a feladás, az elsodródás, netán a megtagadás ne fájjon olyan nagyon, megfogalmazódott a mentő mondat: az internacionalizmus, a szocializmus eszméje meghaladja a judaizmust, mert megszünteti a népek közti különbözőséget, tehát az antiszemitizmust is, a vallás pedig amúgy is a népek ópiuma. A kísérlet nem sikerült. Kárát milliók látták, a szenvedés emléke nem feledhető.

Engem, pillanatnyilag leginkább az ötvenes években testet ölt zsidó magatartásformák érdekelnek. Hogy ezekkel az ávós dolgokkal, talán, már nekünk, zsidóknak is szembe kellene néznünk. Nem

azt mondom, hogyan is mondhatnám, fogadjuk el a legádázabb antiszemiták (például **Kubinyi**) okfejtését, miszerint az ávós világ Magyarországon zsidó világ volt, vagyis aki ávós, az zsidó és fordítva.

De ahhoz, hogy tisztult lélekkel éljünk, bizony, önvizsgálatot illik tartanunk. És néhány kellemetlen kérdésre igenis *nekünk* kell választ adnunk. Miért lépett be a hírkedt lett testületbe a „reprezentáns” arányon jóval több zsidó? Valóban a bosszúvágy hajtotta őket? Hiszen félmillió magyar zsidót mégiscsak lemészároltak 1942-től 1945-ig, s az életben maradtakat is vérlázító módon alázták, gyötörték meg, miközben értékeiket elrabolták, lakásukat kifosztották. De mégis. Hogyan eshetett meg, hogy a tízparancsolat (itt muszáj patetikusan szólnunk) gyermekei közül akárhányan – nekünk mindenképpen sokan – szellemi és fizikai közösséget vállaltak a gazemberséggel?

Mondhatjuk-e, hogy csak azért, mert a zsidó ávósok és a zsidó politikai gengszterek magukat már nem tekintették zsidónak, a zsidóságot ez a kérdés nem érdekli? Nem mondhatjuk. És nemcsak azért, mert a külvilág őket zsidónak tartja, mégha ezt a kapcsolatot sokan ányaltan és differenciáltan látják is. Ez a közkeletű képlet: ha zsidónak születél, zsidó vagy. Így esik, hogy nem a hatalom emberi gonoszát látják Rákosiban, nem a közönséges politikai bűnözőt **Péter Gáborban**, hanem a zsidót. (Hiába kérdezzük vissza: mutassanak egyetlen épelméjű zsidót, aki **Szálasi** bűneit átvitte volna annak még csak nem is magyar, hanem öröme számazására. „Az antiszemitanak nem ok kell a zsidógyűlöletre, sőt még zsidó se nagyon.”)

Miért élő ez a fájdalmas kérdés? Nem a „rótmánózás” miatt. A zsidóságot százszor megtagadó zsidók, érzelve, hogy megszűnt felettük a „pártemyő”, közösségi védelem híján most tömegével szaladnak a zsidóság eresze alá. És elvárják – joggal –, hogy esetükben is érvényesüljön, még hozzá maradéktalanul a „tösvő” elve. „Haláloed előtt akár perccel is, van módod a megtérésre” – tanítják az Atyák nyomán ma is a mesterek.

Nyilván, a sztálinista gazembereknek eszük ágában nem volt a „megtérés”, de ezzel vagy enélkül, a zsidóságot azért nem vesztették el. És mert most egy másik mondás is eszükbe jut, nevezetesen: „minden zsidó tetteiben felelős a másik

zsidóért”, azt is le kell ímunk, hogy a tegnapi gonoszok átkát a mai (és a holnapi) nemzedékek is viselik. Mert ők elmulasztották a mérlegelést. Tettük előtt a számvetést a következményekkel.

A „tösvő” értelemszerűen az ember és az Isten közötti viszonyra értendő. De mert zsidó „találmányról” van szó, nem tehetünk úgy, mintha a megtérés ügye az egyik zsidóra érvényes volna, a másikra nem. De mielőtt elhangzik a „szólácti” a „megbocsájtok” ige, az „ávó-zsidó” elszámoláskor üssük fel mértékünket, a Szentírást. Itt a Könyv, a maga kendőzetlen őszinteségével. Ha rosszat tesz a nép, ha egyesek ocsmányságokat követnek el, ha csalárd a vezér, a Tóra, a prófétai irodalom pontosan beszámol róla. Tiszteelve a tényeket. Semmi idealizálás. Hiszen a világot, az embert az Örökkévaló alkotta és –ilyenné. Példa szükséges? Mit tett Dávid Urjával? Milyen álnok módon ölette meg, hogy feleségül vehesse Bátsébát, Salamon király édesanyját? És mégis! Jézus sem máshoz, mint ehhez a gyalázatos, de az isteni áldást hordozó Dávidhoz vezet vissza messiási eredetét. Mert ő, az emberi gyarlóság hordozója egyben minden nagyságok kifejezője.

Ilyen bonyolult ez. Vagy még bonyolultabb. De meggyőződésem: egyszerűbb lett volna érvelve rámutatni a „rótmánózó” parlamenti „közjogi méltóság” méltatlanságára, s felelni parlamenten kívüli megnyilatkozásaira (lesz több is), ha ezen az önvizsgálaton már túljutott volna a magyarországi zsidóság. Ha igaz a szó, nem kell tartani semmitől.

Csak például: a Gruppe '47 íróinak, közgondolkodóinak nem volt nehéz a dolguk, amikor alig két évvel a náci összeomlás után szembenéztek a bama szennyáradat maradékával? Vagy a franciáknak? Milyen dadogva számoltak le a mitosszal („minden francia született ellenálló”), de leszámoltak!

A holocaust-magatartás, a holocaust-tűnetcsoporthoz mostanában ér véget. Szabadon szerveződhetnek a vallási, a cionista, a kulturális vagy akár az ezoterikus zsidó ügyekkel foglalkozó központok. A szabadság élményét, persze, szorongásossá teszi az antiszemizmus, de fogadjuk a jelenséget természettudományos vértetben: ahol fény, ott árnyék.

Az igaz, nem árt néhány kínos kérdést feltenni, s arra, lehetőség szerint, körültekintően válaszolni. Minek tekintí önmagát

a zsidóság – hivatalosan és nem hivatalosan – Magyarországon? Zsidó vallású, zsidó származású magyaroknak? Sajátos etnikumnak? Vendégnek? Vagy egyszerűen polgárnak? Elé-e az itt-éléshez a lojalitás? Pozitívum-e, hogy a zsidó emberek munkájának, tehetségének, szorgalmának gyümölcsét végül is mindenki (tehát az antiszemita is) élvezi, mert hiszen fordítva is így van. Mikor tiltakozhat, és milyen hangerővel jogai védelmében a zsidóság, és személyesen a zsidó ember? Miként értelmezendő a pozitív diszkrimináció, s hol van ennek jogi, erkölcsi határa?

De menjünk egy másik síkra. Milyen zsidó közösséget építsünk magunk köré? És hogyan teremthető meg a vallásos, a kulturális, a cionista stb. körök párbeszéde, egymással való harmóniája? A szolidaritás. **Hillel** mondta (Perek II. 20.): „Ne különülj el a hitközségtől.” Jó. De az új feladatokhoz milyen új, hatékony hitközségi struktúra illik? Külön ortodox, külön neológ? És hol és kik által fogalmazódik meg a különböző körök érdekegyeztetése (például az oktatás kérdésében)?

De van itt még valami, újra „országos” értelemben. Vállalhat-e Rákosi, **Aczél György** után zsidó születésű, tudatú polgár országos politikai vezető szerepet? Egyértelmű, hogy igen. Hiszen a demokrácia megcsúfolása volna ennek az ellenkezője. Csakhogy a politikai arénában olykor olyasmit is elkövetnek a küzdőfelek, amelyek – fentebb szoltunk róla – negatív módon hatnak a teljesen indifferens zsidókra. Ha a zsidó születésű orvos sikeresen gyógyít, ha a zsidó művész magas invencióval vált ki katartikus hatást, ha a zsidó munkás, kereskedő, tisztviselő egyszerűen jól dolgozik, az természetes, szót sem érdemel. De csak egyszer lépjen félre, egyszer feledkezzen meg magáról...

Adja az Ég, ez ne következék be. Pesse, bekövetkezik. De legyünk a konfliktusok idején is mértéktartóak, elvszerűek, és viselkedjünk gerinces körültekintéssel.

Mert most kiváltképp válságos éveket élünk. Politikai, társadalmi, gazdasági vulkánok krátereiben küzdünk emberi és zsidó, egyéni és közösségi fennmaradásunkért. Mert a kettő most lassan újra egy. Nagyon régóta először. De ha vissza kell néznünk, mert hiszen az új útra csak így léphetünk, ne lássunk magunk mögött betemetetlen gödröket. És reméljük, lesz megfelelő szellemi és lelki erőnk a szabad élethez.

# A jiddis élt, a jiddis él, a jiddis élni fog

„Tudom, hogy ami volt, elmúlt. A jiddis nem lesz még egyszer az askenázi zsidóság többségének az anyanyelve, és ugyanígy nem lesz még egyszer egy vibráló intellektuális, politikai és ideológia szekularizmus hordozója, ami egyszerre volt intenzíven zsidó és modern-világi. Ugyanakkor, amennyire előre láthatunk, számomra szociológiaiag egyértelmű, hogy a jiddis jövője biztosítva van a 21. századig és talán még tovább is. Lehet, hogy a jiddis használata sokkal gyakoribb lesz az ultra-orthodox közösségekben, mint az a 19. században volt, de mindig is lesz egy kisebb csoport, akik egyfajta modern zsidó világi kreativitás eszközeként fogják használni a jiddist, és egy nagyobb csoport, akik ezt élvezni fogják, eredetiben vagy fordításban.”<sup>1</sup>

**Joshua (Shikl) Fishman**, a szociolingvisztika neves professzora és prominens jiddisista fent idézett szavai szolgáljanak mottóul a jiddis mai helyzetét, szerepét és jövőjét vizsgáló cikk elé. A 90-es években egyre gyakrabban hallani azt a kérdést, hogy vajon a jiddis élő nyelv-e, és ha igen, milyen jövője lesz. Hogy miért éppen most? Egyszerűen azért, mert mostanra a háború előtt Európában, jiddis nyelvű otthonokban és jiddis iskolarendszerben nevelkedett utolsó generáció legifjabb tagjai is elérték a hatvanadik évüket, és ezért sokan az elkövetkezendő két évtizedben várják a jiddis nyelv halálát. Vita folyik erről számos zsidó és nem zsidó folyóiratban, zsidó és nem zsidó értelmiségi körben, főleg az Egyesült Államokban, de kisebb mértékben másutt is. Felmerül ez a kérdés mint az asszimilálódott zsidóság identitás-kérdése is – egyre többen keresik múltjukat, gyökereiket és esetleg jelenlegi azonosulási pontjaikat a jiddis nyelvben és kultúrában.

Miközben az Egyesült Államokban folynak a nyilvános viták, Európában és Izraelben az elmúlt évben különböző határozatok lényegében már múlt időben beszéltek a jiddis nyelvről és kultúráról. Az izraeli Kneszet épp egy éve, 1996 tavaszán fogadott el egy törvényt, mely a jid-

dis nyelvet és a jiddis nyelvű kultúrát állami védelem alá helyezi, és annak hivatalos státust biztosít (lásd *Szombat*, 1996. május), az Európa Parlament pedig részletesen foglalkozott a jiddis problematikájával, és 1996/1291-es Ajánlásában megállapítja, hogy az Európában egykor virágzó jiddis kultúra és nyelv mára szinte teljesen kipusztult. Mivel mára a jiddisül beszélők száma 2 millióra csökkent, és ezek többsége idős, a nyelv veszélyeztetetté vált. Ezért javaslatokat tesz a maradék európai jiddis kultúrára és összegyűjtésére és publikálására, az emlékek megőrzésére és tudományos feldolgozására, valamint a jiddis kultúra emlékművének felállítására az Európa Tanács épületében Strassbourban.

Mindeközben valójában egyrészt nem állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatok, másrészt a jiddis jelenlegi státusának leírása nem merülhet ki abban, hogy kik és hol beszélnek ezt a nyelvet anyanyelvként nap mint nap, hanem fel kell mérni azt is, hogy kik és hol használják bármiféle kommunikációra írott vagy beszélt formában, esetleg csak speciális körülmények között. A következőkben szeretnénk néhány adattal és az utóbbi évek-évtizedek tendenciáinak leírásával érzékelteni a mai állapotot.

Kezdjük néhány európai számadattal, melyek forrása az Európa Tanács Kulturális és Oktatási Bizottságának 1996-as jelentése a jiddis kultúra helyzetéről helyi képviselők által benyújtott információk alapján. Az adatok némelyike becslésen alapszik, mások pedig a felmérés metodológiai nehézségei miatt nem teljesen megbízhatóak. Pontosabb adatok azonban jelenleg nem állnak rendelkezésre. Az 1989-es népszámláláson a kb. 600 000 oroszországi zsidó közül 180 000 vallotta jiddist az anyanyelvének, és az emigráció hatalmas hullámainak apadása után Oroszországból továbbra is kb. havonta 4000 zsidó vándorol ki Izraelbe. Ukrajnában a helyi zsidó közösség egyik vezetőjének jelentése szerint 1996-ban 5000-en

vallották magukat jiddis anyanyelvüknek. 1994-ben ugyan 14 000 zsidó emigrált Ukrajnából, de azóta nem folytatódik az elvándorlás. Ukrajna területén fennmaradt néhány kis zárt jiddis közösség, például Vinnyca, Csemovci és Odessza környékén, Bjela Cerkvóban pedig még zsidó színház is működik. A volt Szovjetunió utódállamai közül Litvániában ma kb. 15 000 zsidó él, többségük a háború után vándorolt oda a Szovjetunió orosz, illetve ukrán területeiről, többnyire orosz nyelvűek, jiddisül nem tudnak. Különleges státusa van a jiddis nyelvnek Birobidzsánban, ebben az egykori mesterséges szovjet „zsidó államban”. Ott mára a zsidó lakosság aránya a vegyesházasságok és különböző távol-keleti népcsoportok bevándorlása következtében 10 százalék alá apadt, és kevesen tudnak jiddisül. (Birobidzsánban járt ismerőseim szerint azonban sokan beszélnek oroszul jiddis akcentussal. A nyelvemléken kívül a folklór tradíció egy fontos eleme is fennmaradt: Birobidzsánban az utcán hamburger helyett még *gefilte fish-t* árulnak...) Jiddis nyelvű újságjuk, a *Birobidzhaner shtet* továbbra is megjelenik, és egyfajta nemzeti újjáéledés szellemében sokan tanulnak jiddisül egyetemi keretek között. Lengyelországban ma kb. 6000 zsidó él – a jiddisül tudók vagy beszélők számáról nincsen adat.

A ma működő jiddis folyóiratok, színházak, és az újonnan születő különböző kulturális és oktatási intézmények gyakran nincsenek összefüggésben az adott hely zsidó közösségével. Litvániában a jiddis kultúrát néhány központban próbálják több-kevesebb sikerrel ápolni, ezek a Litván Állami Múzeum és a *Lietuvos Jeruzalé* című lap szerkesztősége. Vilnában Jiddis Folklor Színház működik, és a zsidó kórus repertoárján szerepelnek jiddis dalok is. Lettorszában, Rigában zsidó gimnázium működik, ahol a tantárgyak között szerepel a jiddis nyelv is. Oroszországban 1960 után egyetlen jiddis irodalmi folyóirat, a *Sovyetish heymland* maradt fenn, melynek a 60-as években még 25 000 ol-

vasója volt, az 1980-as évekre azonban ez a szám néhány ezere csökkent. A *Sovyetish heymland* 1993 óta *Di yidische gas* címmel jelenik meg, kb. 1000 példányban. Szerkesztői és szerzői azonban egymás után emigráltak – közülük néhányan jelenleg Izraelben, Oxfordban vagy az Egyesült Államokban jiddis kultúrtörténeti témákról írják doktori disszertációjukat. A lap fenntartását anyagiak hiánya is nehezíti, ezért csak alkalmanként jelenik meg egy-egy száma. Moszkvában és Pétervárott néhány tudományos intézetben, egyetemen és más kulturális intézetekben azonban foglalkoznak jiddis oktatással és kutatással is. Ukrajnában újabb számos zsidó és nem zsidó kulturális intézmény kezdett jiddis oktatásba, többek között a kijevi *Politológiai Intézet* és az újonnan alapított *Nemzetközi Solomon Egyetem*. Jiddist tanítanak a kijevi zsidó általános iskolában és gimnáziumban, valamint a zsidó hitközség vasárnapi iskolájában is. Az országban három jiddis nyelvű újság, *Tshemovitser Bleter* (Csemovic), *Sholem* (Harkov), *Yidische yedies* (Kiev) és egy irodalmi folyóirat, a *Mame-loshn* jelenik meg. Az elmúlt két évben négy jiddis könyvet is kiadtak.

Lengyelországban az egykori számos zsidó intézmény közül máig fennmaradt a *Yidisher Kulturfarband*, a varsói *Ester-Rokhl Kaminska Állami Jiddis Színház* és a *Dos Jidisze Wort* című lap, melynek felerészben lengyel, felerészben pedig jiddis a szövege. A jiddis színház 48 tagja közül már csak néhányuknak anyanyelve a jiddis. A többiek speciális nyelvtanfolyamokon tanulták meg, elég jól, a nyelvet. Repertoárjukon **Sholem Aleichem, Itsik Manger** és más klasszikus jiddis szerzők művei szerepelnek. Az előadásokat a háború előtti, akkor modernnek számító jiddis színházi tradíció szellemében rendezik. A kíváncsi színházlátogató ezért gyakran csalódottan távozik a mai szemmel gyengének minősíthető előadásokról. Az a közönség, melynek az előadásokat szánják, már nem létezik. A varsói jiddis színház valójában már nem színház, hanem élő, életben tartott színházi múzeum. Kulturális értelemben tehát a lengyelországi jiddis színházi tradíció halott. Varsóban továbbra is működik a háború után megalapított *Zsidó Történeti Intézet*, benne archívum és könyvtár, és jiddis oktatás folyik a varsói és krakkói egyetemeken.

Romániában az egyetlen jiddis kulturá-

lis intézmény a bukaresti jiddis színház. Jiddisül beszélő közösségek ott sincsenek, de sok helyen lehet még jiddisül beszélő egypéldányos találkozni.

Csehország és Szlovákia vonatkozásában a jelentés csak a prágai és a pozsonyi zsidó múzeumot említi, az előbbi gyűjteményében számos jiddis anyag van.

Nyugat-Európában gyökeresen más a helyzet. Itt nem a háború előttről fennmaradt, mára többnyire bázisukat veszített intézmények a jiddis kultúra fenntartói, hanem az utóbbi néhány évtized során jöttek létre új, különböző fontosságú jiddis kulturális központok. Németországban például Trierben, Düsseldorfban és Heidelbergben folyik színvonalas egyetemi jiddis oktatás, és ezeken kívül még kilenc másik egyetemen is tanítják a nyelvet. Számos kutatóintézet is foglalkozik a zsidóság történetével és ezen belül a jiddissel. Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Angliában is számos jiddis nyári egyetem, zenei és irodalmi fesztivál kínálkozik, komoly jiddis könyvtárak várják az olvasókat és egyetemi jiddis oktatás is folyik. Az Oxfordi Egyetem nyári jiddis programja a világon az egyik legiratosabb. Itt doktori fokozat megszerzésére is van lehetőség.

Ezekben az országokban még jelentős számú emberek az anyanyelve a jiddis. Európában azonban néhány kis szigetet leszámítva, mint például az antwerpeni haszid közösség, a jiddis szinte sehol nem beszélte nyelv. Ami jó fél évszázada még több mint 10 millió európai anyanyelve és naponta használt kommunikációs eszköze volt, mára kuriózum lett, valóságból szimbólum.

A világ többi táján a helyzet a II. világháborút követően egészen másként alakult. Az Egyesült Államokban, Kanadában, Mexikóban, Dél-Afrikában, Ausztráliában és Dél-Amerika egyes országaiban, elsősorban Argentínában, Braziliában és Venezuelában ekkor az emigráció következtében megnövekedett a jiddisül beszélők száma. Egészen a 70-es évekig rendszeresen és nagy számban jelentek meg könyvek és folyóiratok, működtek világi jiddis általános és középiskolák, sőt, New Yorkban még jiddis tanárképző főiskola is. Hogy hányan nevelték gyermekeiket otthon jiddisül, arra nincs semmiféle statisztika, de tény, hogy a mai napig is a legvárhatóbb helyzetekben lehet találkozni olyan 30-40-50 éves embe-

rekkel, akiknek jiddis az anyanyelve. (Kutatásaim során Budapesten is megismerem egy hölgyet, aki mára 40 éves lányát jiddisül nevelte fel, itt, Budapesten.)

Néhány mai adat: Ausztráliában ma összesen kb. 100 000 zsidó él, közülük 40 000-en Melbourne-ben. Jiddis nyelven oktató iskola itt már nincs, de a hatosztályos Sholem Aleichem általános iskolában a gyerekek az előkészítő évtől kezdve tanulnak jiddist (hébert pedig hamadik osztálytól kezdve). Ezen kívül a városban van még nyolc zsidó iskola, melyek közül néhányban a 7-8. osztályban fakultatívan választható tárgy a jiddis. Az ausztráliai jiddis hetilap tavaly szűnt meg, csakúgy mint a két jiddis színház közül az egyik. Működik még a Bund ifjúsági csoportja, de a jiddis nyelvű programok száma itt is egyre csökken. Sydney-ben viszont nemrégiben egyetemi jiddis katedrát létesítettek.

Mexikó a jiddis szempontból egyik leginkább virágzó ország. Az össz-zsidó népesség 37 500, nyolc zsidó iskola működik, ezek közül háromban összesen kb. 2000 diák tanul jiddisül. Argentínában, ahol egészen a közelmúltig virágzó jiddis élet volt, 5 éve szűnt meg az utolsó jiddis napilap. A korábbi számos jiddis általános iskolából mára egyetlen sem maradt, csupán néhány középiskolában tanítanak jiddist fakultatív tárgyként.

Az Egyesült Államokban az 1990-es népszámlálás témánka vonatkozó kérdésére („néha vagy mindig jiddisül beszél otthon”) a következő számú igenlő válasz érkezett: Boston – 3564, Chicago – 6698, Philadelphia – 9130, Los Angeles – 10 239, Miami – 19 186, New York – 125 066 stb. Az USA-ból indult a 80-as 90-es években a jiddis újrafelfedezésének mozgalma is, ha nem is a fenti statisztika által megjelentetett közegekből. Fiatal zsidók egy csoportja, a fent már említett okokból és az amerikai társadalom fokozódó etnocentralizációjával párhuzamosan, elkezdte felfedezni jiddis gyökereit, szüleik, nagyszüleik anyanyelvét. Ez a nosztalgia, mely mára áthatja az amerikai zsidóság jelentős részét, különböző kifejeződési formákat talált. Létrejöttek különböző jiddis dalkörök, jiddis irodalmi olvasó körök, jiddis nyelvű táborok, fesztiválok és más hasonló, s ezek a mai napig is igen népszerű formái a jiddis kultúra ápolásának. E mozgalom lendületében jött létre Amherstben (Massachusetts állam) egy igen fontos jiddis intézmény is, a *National*

*Yiddish Book Center*, a Nemzeti (sic!) Jiddis Könyv Központ. 1980-ban alapította néhány lelkes fiatal. Elhatározták, hogy nem hagyják kárbaveszni azokat a jiddis könyveket, melyeket a tulajdonosaik halála után örököseik, nem tudván mit kezdeni velük, kidobnak. Elkezdtek Amerikaszerte úgynevezett *zamlereket*, önkéntes gyűjtőket szervezni, akik ezeket a kidobásra ítélt könyveket összeszedték. A *National Yiddish Book Center* mára 1 300 000 jiddis könyvet gyűjtött össze, köztük számos pótolhatatlan háború előtti kiadványt. A legtöbb könyvet postai rendelés útján lehet megvásárolni, diákoknak kedvezményes áron. Összeállítottak egy ezerkötetes jiddis alapkönyvtárat is, melyet újonnan alapított egyetemi jiddis könyvtáraknak adnak. Jelenleg épül a *National Yiddish Book Center* hatalmas épülete; lesz benne múzeum, könyvtár, archívum, hangtár, tan- és konferencia termek, sőt, még színház is. Túl e konkrét eredményeken, a *National Yiddish Book Center* sikerre megteremtí a jiddis jövőbeli világi létformáinak egyik reális verzióját.

Sokat vitatott kérdés manapság a jiddis egyetemi keretek között történő oktatása – az, hogy önálló szakként tanítsák-e, vagy a modern zsidó tudományok, netán a germanisztika részeként. Az 1960-as évek óta létrehozott néhány legfontosabb önálló jiddis doktori vagy *masters* fokozatot adó program Amerikában a Columbia Egyetemen, a Harvardon és Colombus, Ohio-ban található, Izraelben a Jeruzsálemi Héber Egyetemen és a Bar-Ilan Egyetemen Tel-Avivban, valamint Angliában, Oxfordban. Maguk a professzorok között is megoszlik a vélemény arról, hogy a jiddist élő nyelvként oktassák-e, vagy történeti jelenségként. A Columbia Egyetemen például a tárgyak között szerepel a mai haszid jiddis kutatása is, míg másutt az oktatás csak írott forrásokra támaszkodik.

Az egyetlen közösség, ahol a jiddis ma megkérdőjelezhetetlenül élő, beszélt nyelv, az ultra-orthodox zsidóságé. Talán ezért is kíséri egyre több figyelem ezt az erősen zárt közösséget, és készülnek felmérések és komoly tanulmányok az általuk beszélt jiddis nyelvészeti és társadalmi aspektusairól.

**Szabó Vera**

<sup>1</sup> Joshua A. Fishman, *Yiddish: Turning to Life* (John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1991, p. 8)

ZACHARY BAKER

# Jiddis könyvkiadás ma

**K**inek írunk ma jiddis könyveket? Egyrészt világi, másrészt (nagyon) vallásos olvasóközönségnek. A világi olvasóközönség nagyobb része 70 év feletti, többnyire Kelet-Európában született, és otthon jiddis nyelven beszélt vagy beszél ma is, esetleg jiddis általános iskolában tanult. Egy másik csoport az úgynevezett „visszatérők”, olyanok, akik 50-60-70 éves korukra újra felfedezték saját vagy szüleik, illetve nagyszüleik anyanyelvét és annak irodalmát; és végül vannak a fiatalabbak, akik egyetemeken, nyári programokon vagy egyéb, kultúrházakban szervezett jiddis órákon vagy autodidakta módon tanultak meg jiddisül. A (nagyon) vallásos olvasóközönség pedig orthodox, főleg haszid zsidókból áll, akiknek többsége már a II. világháború után született Amerikában, Izraelben, Nyugat-Európában vagy Ausztráliában, és akik a mindennapi kommunikációban is többnyire a jiddist használják.

Lássunk néhány adatot. Az 1970-es években még 100-120 jiddis könyv jelent meg évente, ezek többsége világi kiadvány volt. Már ez a szám is csak csekély hányada a két világháború közötti időszakban megjelent évente mintegy 1000 új könyvnek. Az 1970-es években még élt és írt **I.B. Singer**, **Chaim Grade**, **Rokhl Korn** és **Abraham Sutzkever**, hogy csak néhányat említsünk a XX. század második felének jelentős jiddis írói és költői sorából, akik közül ma már csak Sutzkever él. Akkoriban jelentek meg **Shmuel Rozhanski** szerkesztésében a *Musterverk* sorozat kötetei.<sup>1</sup> (A századik, utolsó kötet 1984-ben látott napvilágot.) A jiddis könyvkiadás azonban akkor már erősen hanyatlásnak indult, és ez a tendencia a 80-as és 90-es években csak elmélyült. Leginkább kétféle könyv jelent meg: jiddis klasszikusok kritikai ki-

adása és nemrégiben elhunyt írók műveinek poszthumusz kiadása (többnyire az özvegyek gondozásában). Ezekon kívül a 80-as és 90-es években számos kétnyelvű kiadvány látott napvilágot (jiddis-angol illetve jiddis-héber), valamint néhány jiddis könyv latin betűs átírásban – ezek olyan jiddis anyanyelvű olvasóknak szólnak, akik nem ismerik a héber alefbétet. Megjelent még számos jiddis nyelvkönyv, szótár és közmondásgyűjtemény.

Mára évente mintegy 40 olyan új jiddis könyv jelenik meg, melyet világi olvasóközönségnek szánunk. Ezek többségét Izraelben adják ki, mégpedig a *Y. L. Perets*, *H. Leivik* és *Israel Book* kiadók, a Jeruzsálemi Héber Egyetem kiadója, a *Magnes Press* és más egyetemi kiadók. A 70-es évek után a szovjet alija következtében néhány új, fiatal jiddis író jelent meg az izraeli jiddis irodalmi szintéren – pl. **Yosef Kerler**, **Rokhl Boymvol**, **Elye Shekhtman** és mások, de az ő megjelenésük önmagában mégsem fordította meg a fogyatkozó tendenciát.

Három olyan jelenségről is szólunk kell azonban, melyek a jiddis könyv- és folyóirat kiadás valamelyest biztató fejleményei. Az egyik az, hogy 1990 óta New Yorkban ismét megjelenik a *YIVO-bleter*, a YIVO Intézet 1931-ben Vilnában alapított tudományos évkönyve. A másik az *Oxfordi Egyetem Jiddis Stúdi-umok Intézetének* kiadványai. Az intézet igazgatója, prof. **Dovid Katz** 1990 óta szerkeszti és adja ki *Oksforder yiddish* címmel az intézet jiddis nyelvű tudományos köteteit. Ezen kívül *Three Sisters Press* névvel jiddis könyvkiadót is alapított Rowenben (Wales), ahol 1994 óta jelenik meg a *Di pen* című jiddis irodalmi havilap, és számos könyv is napvilágot látott, köztük **Gennady Estraiikh**, **Dovid Katz**, **Yonia Fain**, **Yosef & Dov-Ber Kerler** és **Benjamin**

**Harshav** novellás- illetve verseskötetei. Ezek a szerzők többségükben jiddis anyanyelven nőtt fel, és izraeli, amerikai és angliai egyetemeken is tanul-tak jiddist. Ausztráliában nemrégiben megalakult a *Koala Farlag*, amely első-sorban szép kiállítású gyerekkönyveket ad ki.

Az új jiddis könyveket maguk a szer-zők vagy a kiadók terjesztik, illetve né-hány erre szakosodott könyvkereske-dő. Pusztán üzleti szempontból a jiddis könyvkiadás természetesen nem túl jö-vedelmező, és szponzorok nélkül nem is volna lehetséges. Ez a szponzorálás azonban szerencsére működik, mert a fiatal, tehetősebb generáció érdeklődé-se zsidó gyökerei iránt gyakran anyagi támogatás formájában is megnyilvánul.

A (nagyon) vallásos, haszid jiddis könyvek és folyóiratok helyzete egé-szen más. A haszidok az utóbbi évtize-dekben rendszeresen adtak ki és olvas-tak jiddis nyelvű folyóiratokat – ezek például a *Der yid*, a *Di tsaytung* és az *Al-gemeyner zhurnal*, bár az utóbbi nem kimondottan haszid jiddis olvasókö-zönségnek szól. A haszid jiddis könyv-kiadás azonban viszonylag új fejle-mény Amerikában és Izraelben.

Összehasonlítva a héber nyelven megjelenő hatalmas mennyiségű vallá-sos könyvvel, az évi 40-50 jiddis ortho-dox kiadvány persze elenyésző. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ezek a könyvek a világ jiddis könyvkí-adásának körülbelül a felét teszik ki, akkor megnő a jelentőségük. Ezek a szép kiállítású, viszonylag elérhető árú kötetek orthodox könyvesboltokban kaphatók, valamint előfizethetők. Az előfizetők nevét gyakran kinyomtatják a könyvek végén – ez a zsidó könyvkí-adás egyik igen régi hagyománya.

A legtöbb haszid kiadású jiddis könyv pedagógiai célzatú. Vannak kö-zöttük Misna és Talmud fordítások, szent szövegek, például a Tóra és az imakönyv olvasását segítő héber nyelv-tanok, gyerekeknek szóló képes mese-könyvek és tankönyvek. 1994-ben megjelent egy haszid kiadású jiddis szótár és nyelvtankönyv, mely első-sorban a jiddis nyelven tanuló haszid álta-lános iskolásoknak szól. Ebben többek között olyan „új” jiddis szavak is szere-pelnek, mint a tomacipő: *'gumishikh'*. Egy amerikai születésű haszid, **Yosef**

**Perets Biller** *Yofe Beito* címmel 1990 óta rendszeresen, az utóbbi időben ha-vonta publikál jiddis nyelvű ismeretter-jesztő füzeteket, melyek zsidó ünne-pekről szóló cikkeket valamint termé-szeti jelenségek leírásait tartalmazzák. A szerző szerint e kiadvány 3500 pél-dányban kel el: 2000 előfizetője van, a többi pedig az újságárusoknál veszik meg. A *Yofe Beito* a 8–14 év közötti korosztálynak szól. A szerző célja, saját állítása szerint, nem csupán ismeretter-jesztés, hanem az olvasók jiddis nyelv-tudásának javítása is. Az a tény, hogy napjainkban jelentős mennyiségű okta-tási anyag jelenik meg jiddisül tudó gyermekek számára, feltétlenül arra utal, hogy korai még a jiddisről múlt időben beszélni.

A jiddis fontosságát gyakran olyan orthodox közösségekben is számon-tartják, amelyeknél nem ez az első, be-szélt nyelv. Tavaly Jeruzsálemben meg-jelent egy kezdő jiddis nyelvkönyv az izraeli Beys Ya'acov lányiskolák<sup>2</sup> diák-jai számára. E nyelvkönyv megírásakor a szerző, **Dvoyre Kosman** igénybe vet-te **Avraham Nowersztern**, a Jeruzsále-mi Héber Egyetem egyik jiddis prof-fesszora, egy világi tudós segítségét is, és a könyv a standard jiddis (YIVO) he-lyesírás szabályait követi, ami haszid vagy orthodox kiadványoknál ritkán for-dul elő.

Orthodox felnőttek számára is írnak jiddis könyveket. Az elsősorban nők-nek szóló szakácskönyveken, illetve ri-tuális tisztasági kézikönyveken kívül megjelennek zsidó ünnepekkel kapcsola-tos legendák és szokások gyűjtemé-nyei is, melyeket különböző korú nők és férfiak egyaránt olvasnak, valamint nagy rabbik életrajzai (vagy inkább ha-giográfiái). „Általános” olvasóközönség-nek szólnak még bizonyos haszid ki-adású történelemkönyvek, mint példáu-l egy 1995-ben kiadott háromkötetes mű a II. világháború katonai és diplo-máciai eseményeiről, vagy egy másik a tisztaeszlári vérvádról.

Külön műfajt képeznek a haszid jid-dis könyvpiacra az utóbbi években fel-tűnt lányregények. Bár ezek a könyvek a *shpanende dertseylungen* (izgalmas történetek) alcímet viselik, tartalmuk mégis inkább moralisztikus. A történe-tek részben a múltban játszódnak, részben pedig a mai Amerikában. Az

egyik lányregény-sorozat szerkesztője, **Chaim Yosef Meir Liberman** egy 1995-ben megjelent könyvhöz írt előszavá-ban arra hivatkozik, hogy a sorozat két év alatt forradalmi változást hozott a zsidó könyvpiacra. Ez a sorozat több ezer jiddis olvasó igényeit elégíti ki, és a *Mekor Chaim* kiadó megnyitotta a te-repet más írók és kiadók előtt is, akik rájöttek, hogy jiddis nyelven is érde-mes könyveket írni. A kiadó elérte cél-ját, mert a könyvesboltok jiddis szek-ciója megtelt könyvekkel, és könyveik iránt egyre nő az érdeklődés. Őt külön-böző rabbinikus jóváhagyás, ajánlás (*haskamah*) is jelzi a kiadványok „kő-ser” voltát, a szerkesztő pedig arra hív-ja fel a figyelmet, hogy ezek a művek, ellentétben az olcsó, könnyen olvasha-tó, érzelmileg sivár történetekkel (*may-se bikhlekht*), magas színvonalúak.

Ez a haszid jiddis műfaj didaktikus-moralisztikus volta miatt természetese-n nem mérhető a modern jiddis iro-dalom olyan klasszikusainak művei-hez, mint **Sholem Aleichem** vagy **I.B. Singer**. Mégis, bár egészen más társa-dalmi körülmények között és egészen más motivációból, ez az irodalom ta-gadhatatlanul ugyanabból a tradícióból táplálkozik, mint amelyből egykor a modern jiddis irodalom nőtt ki. Ezt a tradíciót **Max Weinreich** „A jiddis nyelv története” című művében *derekh-ha-Shas*-nak nevezte: a 'Talmud útja', zsi-dó kultúra, mely a Misna és a Talmud tanulmányozásából táplálkozik, és jid-dis nyelven jut kifejezésre. Ebben az értelemben a *derekh-ha-Shas* vitathatatlannal él – hiszen egy vallásos közö-ség folyamatosan visszautasítja a világi modernitást, és makacsul küzd azért, hogy saját köreiből továbbra is jiddis nyelven beszéljenek.

**Szabó Vera fordítása**

<sup>1</sup> A *Musterverk* sorozatban a jiddis irodalom klasszikusainak művei jelentek meg fél-kritikai kiadásban, tanulmányokkal kísérvé. Ezzel **Shmuel Rozhanski** gyakorlatilag felállította a jiddis irodalom egyfajta kánonját.

<sup>2</sup> Az első Beys Ya'acov (Beys Yankev) ortho-dox, jiddis nyelvű leányiskolát **Sore Shenirer** alapította 1917-ben Krakkóban. Közvetlenül a II. világháború előtt Lengyelországban kb. 35 000 zsidó lány járt Beys Yankev iskolába. A mai Beys Yankev iskolákban Amerikában, Brooklynban jiddisül folyik az oktatás, Izraelben pedig héberül.